

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KURAN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**ESKİCİZADE SEYYİD ALİ MEHDİ B. HÜSEYİN VE TERCÜME-İ
DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ**

MUHAMMED BAKİ AKDENİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ

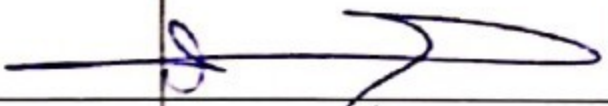
KONYA - 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMED BAKİ AKDENİZ
	Numarası	148106011086
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ÇİFTÇİ
	Tezin Adı	ESKİCİZADE SEYYİD ALİ MEHDİ B. HÜSEYİN VE TERCÜME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Eskicizade Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin ve Tercüme-i Dürr-i Yetim Adlı Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri” başlıklı bu çalışma 10/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Ali ÇİFTÇİ	
2	Doç. Dr.	Ali ÖGE	
3	Doç. Dr.	Muhammed ERSÖZ	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMED BAKİ AKDENİZ		
	Numarası	148106011086		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	ESKİCİZADE SEYYİD ALİ MEHDİ B. HÜSEYİN VE TERCÜME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammed Baki AKDENİZ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MUHAMMED BAKİ AKDENİZ		
	Numarası	148106011086		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ÇİFTÇİ		
	Tezin Adı	ESKİCİZADE SEYYİD ALİ MEHDİ B. HÜSEYİN VE TERCÜME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ		

Kuran-ı Kerim'in öğrenilmesi her müslümanın üzerine farzdır. Kuran-ı Kerim'in tecvidli öğrenilmesi farz-ı kifayedir. Kuran-ı Kerim'in en güzel şekilde okunabilmesi için tecvid üzerinde Peygamber Efendimizden itibaren günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır.

Çalışmamızda ele aldığımız eser 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Edirne'de müderrislik yapan Eskicizade Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin'e aittir. Aslen Birgivi'nin hazırlamış olduğu Dürr-i Yetim isimli eseri Osmanlıca'ya bazı eklemelerle çevirerek şerh niteliğinde bir eser hazırlamıştır. Bu eser günümüze tecvid eserlerine yol gösterici nitelikte olup kaynak bir eser olarak her çalışmada karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde asıl eserin müellifi Birgivi'nin hayatı ve eserleri ile Eskicizade'nin hayatı, eserleri ve talebeleri anlatılmaktadır.

İkinci bölümde ise eserin Türkçe'ye çevrilmesi, eserin karşılaştırmalı incelenmesi, son olarak da eser hakkında genel değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuran, Tecvid, Birgivi, Eskicizade, Dürr-i Yetim, Terceme-i Dürr-i Yetim

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MUHAMMED BAKİ AKDENİZ		
	Student Number	148106011086		
	Department	Basic Islamic Sciences / Quran Recitation and Science of Qiraat		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ ÇİFTÇİ		
Title of the Thesis/Dissertation	THE PLACE OF ESKICIZADE SAYYED ALI MAHDI B. HUSSEIN AND TARJAMA-I DURR-I YATIM IN TAJWEED LITERATURE			

Every single muslim must learn Quran because it's fard. Learning Quran with tajweed is fard kifayah. There are so many studies about recitation of Quran with tajweed from the day of Prophet Muhammed till today.

This work we have discussed in our study, belongs to a lecturer called Eskicizade Sayyed Ali Mahdi b. Hussein who is a scholar in 19th century of Ottoman Empire in Edirne. He wrote a commentary work by translating and adding to Ottoman actually this work originally belonged to Birgiwi's work called Durr-i Yatim. This work is a guide to today's tajweed works, and it always encounters us as a sourcebook.

The first part of our work is about Birgiwi's life and works and Eskicizade's life, works and students.

Second part is about translating work to Turkish, examining work by comparing and at last general evaluation about work.

Keywords: Quran, Tajweed, Birgiwi, Eskicizade, Durr-i Yatim, Tarjama-i Durr-i Yatim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ	viii

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Çalışmanın Kaynakları, Yöntemi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZADE VE BİRGİVİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Eskicizade Ali Mehdi b.Hüseyin’in Hayatı.....	4
2. Eskicizade’nin Talebeleri	5
2.1.Ahmed Zihni b. Ömer İsakçavi	5
2.2. Ali Vahid	6
3. Eskicizade Ali Mehdi b.Hüseyin’in Eserleri	6
3.1. Terceme-i Dürr-i Yetûm.....	6
3.2. İsağoji Şerhi.....	7
3.3. Tercüme-i Cihet-i Vahde.....	7
3.4. Emsile Şerhi.....	7
4. Takiyyüddîn Mehmed Birgivi’nin Hayatı	7
5. Birgivi’nin Eserleri.....	9
5.1. Arapça Öğrenime Yönelik Eserleri	9
5.2. Ahlak-Tasavvuf Eserleri.....	10
5.3. Fıkıh Eserleri	10
5.4. Akaid Eserleri.....	12
5.5. Tefsir-Kıraat Eserleri.....	13
5.6. Hadis Eserleri	14
6. Birgivi’nin Fikir Dünyası	15

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZADE’NİN DÜRR-İ YETİM İSİMLİ ESERİ

1. Eserin Metni	17
Tercüme-i Dürr-i Yetim li-Eskicizade.....	17
A. Beyan-ı Tecvid	17
1. Bab-ı Sıfat-ı Zatiyye	18
a. Meharic-i Huruf	18
b. Sıfatlar	20
2. Bab-ı Sıfatı Arıza.....	21
3. Hatime fî Keyfiyeti Tilâve.....	27
B. Tenbihat	29

2. Eserin İncelenmesi.....	32
a. Giriş	32
b. Beyan-ı Tecvid	33
c. Bab-ı Sıfat-ı Zâtiyye	33
d. Bab-ı Sıfatı Arıza.....	35
e. Hâtimetü fi Keyfiyyeti't-Tilâve	36
f. Tenbihat.....	37
3. Eskicizade'ye İbn Cezerî'nin Etkisi	37
4. Birgivi Dönemi Hazırlanmış Tecvid Eserleri.....	39
a. Hüsnü'l-Kârî fi't-Tecvîd	39
b. Vesîletü'l-İtkân fi Şerhi Rusûhi'l-Lisân fi Hurûfi'l-Kur'ân	40
c. ed-Dürrü'l-Meknûn fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye	40
d. Karabaş Tecvîdi.....	40
e. el-İtkân fi-Ulûmi'l Kur'an	41
f. Letâifü'l-İşârât li-fünûni'l-Kırâ'ât	41
g. el-İhsân fi Ulûmi'l-Kur'an	41
h. el-Büstân.....	42
i. el-Cevahir	42
5. Eskicizade Dönemi Tecvid Eserleri	42
a. Terceme-i Cezerî	42
b. İlmi Edâ Risâlesi.....	42
c. Umdetü'l-Kârîin Tezkiretü'l Mukriîn.....	43
d. Tecvîd-i Hamza Efendi.....	43
e. Tecvîd-i Edâiyye.....	43
f. Ruhû'l Huruf	44
g. Menşeu't-Tecvîd.....	44
h. Tecvid.....	44
i. Tecvîd-i Sehil li Fuyuzati-l Eftâl.....	45
j. Tecvid.....	45
k. Risale fi Tecvidi'l-Kur'an	45
l. el-Hüseynî el-Virdü-l Müfid fi Şerhi't-Tecvîd.....	45
m. Kifâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd	46
n. Risale-i Râiyye	46
o. Şerhu Cuhdi'l-Mukill	46
p. Ta'rîf-i Tecvîd ve Hecâ	47
r. Tecvîd (Takrîbu'l-Ezhâr min Tecvîdi'l-Kur'ân).....	47
s. Manzum Tecvid	47
t. Sual ve Cevaplı Tevid	48
u. Mazmu'l-Ehem.....	48
6. Eskicizade, İbn Cezerî ve Osmanlı Son Dönem Eserleri Arasındaki Benzerlikler, Farklılıklar.....	48
7. Günümüz Tecvid Eserleri ve Eskicizade'nin Eserinin Karşılaştırması.....	50
8. Kaynaklık Etme	50
SONUÇ	53
BİBLİYOGRAFYA.....	55
EK: Dürr-i Yetim ve Tercüme-i Dürr-i Yetim Kapakları.....	59

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: hicri
nşr	: neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
trc	: tercüme eden
vr	: varak no
yy	: basım yeri yok

ÖNSÖZ

Kuran-ı Kerim'in öğrenilmesi her müslümanın üzerine farzdır. Kuran-ı okumak Allah'ın insanoğluna lütfudur. Bu yüzden her mü'min namazın caiz olacağı kadar Kuran öğrenmeli, ezberlemelidir. Fatiha süresi ile birlikte bir süre ezberlemek vaciptir. Bilinmelidir ki Kuran okumak ayrıca bir ibadettir. Bu sebeple Kuran kıraatini çokça yapmak müstehap görülmüştür. İbadetlerin en üstünü Kuran okumaktır.¹

Kuran-ı Kerim'in okunabilmesi için bazı kurallar vardır. Rabbimiz bu özelliği bize 'Tertil üzere oku'² buyurarak hatırlatmaktadır. Peygamber efendimizden ve ashabından Kuran-ı Kerim'in nasıl okunması gerektiği hususunda rivayetler vardır. Başta peygamber efendimiz Kuran-ı Kerim'i tecvitli bir şekilde okunmasını gerektiğini bizzat Cebrail'den öğrenmiş, ümmetine de aynı şekilde okunması için Kuran-ı Kerim okumasını öğretmiştir.³ Hz.Ali efendimiz de tertilden maksadın 'tecvid üzere ve vakıf yapılması gereken yerlere dikkat ederek' okumaktır buyurmuşlardır.⁴

Tecvid, İbn Cezerî'nin tarifıyla harflerin sıfat yönüyle hakkını ve istihakkını vermektir. Hakkını vermekten kasıt sıfat-ı lâzımelerdir. İstihakkı ise sıfat-ı arızalardır. Sıfat-ı lâzımeler cehr, hems, şiddet, rihvet, beyniye, isti'la, istifale, kalkale, ğunne gibi sıfatlardır. Sıfatı arızalar ise ihfa, ızhar, tefhim, tergik, idğam, iklab gibi sıfatlardır. Tecvid ilmi konuları içerisine ayrıca vakf, ibtida, sekte gibi konular da dâhil olur.

Osmanlı döneminden günümüze kadar Kuran eğitimi belli aşamalarla gerçekleşmektedir. Öncelikle Elif-Ba ile başlayan harf eğitimi devamında kıraat ile birlikte tecvid eğitimi yer almaktadır. Tecvid eğitimi Kuran eğitiminde ilk basamağı oluşturur, devamında ise Kuran okuma alanında uzmanlık için kıraat kitapları okutulur. Harf eğitimi ve

¹ Süyûtî, *el-Câmi 'u's-Sağîr*, I, 42.

² el-Müzzemmil 73/4.

³ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 29, 30; Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 23.

⁴ "الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف" İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, I, 209; Çetin, "Tecvid", *DİA*, XL, 253.

tecvid eğitimi genel olarak herkes için uygulanırken Kıraat-ı Aşere gibi eğitim herkese verilmez.

Tecvid kitapları Kuran eğitimi için ister uzmanlık alanında ister ilk eğitimde olsun vazgeçilmez gereklidir. Osmanlıda Mekteb, Mekteb-i Sibyan, Dâru'l-Küttâb, Dâru'l-Kur'ân, Küttâb, Medresetü'l-Kur'ân ve Dâru'l-Kurrâ gibi eğitim merkezlerinde Tecvid eğitimi birinci sırada yer alır. Ayrıca her türlü okulda da yine Tecvid ilmi öğretilmiştir.

Tecvid ilmi ile ilgili matbu eserler Osmanlı döneminde “Tevîd”, “Risâletü't-Tevîd”, “Tevîd Risâlesi”, “Bir Tevîd Risâlesi”, “Tevîd Üzerine Bir Risâle”, “Kitâbü't-Tevîd”, “Kitâb fi't-Tevîd”, “Şerhu't-Tevîd”, “Kavâid-i Tevîd”, “Kavâid-i Kur'ân” , “Kavâid-i Tevîd-i Şerîf”, “Kitâb Tevîd Kur'ân”, “Manzûme fi't-Tevîd”, “Tevîdü'l-Kur'âni'l-'Azîm”, “Muhtasar Şerhu't-Tevîd” gibi isimler taşımakta ve kimi eserlerin müellifleri de bilinmemektedir.

Araştırma konumuz olan Terceme-i Dürr-i Yetîm, İmam Birgivî'nin ed-Dürrü'l-Yetîm adlı eserinin Eskiçizade Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin el-Edirnevî tarafından Osmanlıcaya yapılmış tercümesidir. Eskiçizade'nin bu eseri başka risaleler eklenerek de basımı yapılmıştır. Kitabın ayrıca birçok şerhi bulunmaktadır. Bunlardan en çok öne çıkanlardan *Şerhu Dürr-i Yetîm* adlı bu şerhlerin müellifleri Ahmed Muhammed el-Akhisârî ve Fâiz er-Rûmî'dir.

Çalışmamızda öncelikle Dürr-i Yetim müellifi Birgivi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra çalışmamızın ana konusu olan Eskiçizade'nin hayatı ve eserlerine değinilecek, ardından da Terceme-i Dürr-i Yetîm adlı eserinin tahlil edilip tecvid ilmi açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu çalışmamda bana yol gösteren ve yardımcı olan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ, Doç. Dr. Ali ÖGE ve arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum. Çalışmamızın bu alanda faydalı olabilmesi ümîdiyle Cenab-ı Allah'tan muvaffakiyetler diliyorum.

Muhammed Baki AKDENİZ

Konya - 2019

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışmamız Osmanlı Devletinin yıkılma dönemine girdiği zamanlarda Edirne’de doğmuş, orada tahsil görmüş, yaşamış halk tarafından ilmi ve kişiliği ile sevilen, kendi halinde, fazilet sahibi Eskicizade Ali Mehdi b. Hüseyin’in *Terceme-i Dürr-i Yetim* adlı eseridir. Bu eserin asıl sahibi 16.yüzyılda, Osmanlı devletinin en parlak dönemlerinde ilmi, karakteri ve eserleriyle günümüzü de aydınlatan Takiyyuddin Mehmed Birgivi’dir. Eserin asıl ismi *ed-Dürrü’l-Yetîm*, Arapça bir eserdir.

Eskicizade Edirne halkı tarafından sevilen fazilet sahibi kimselerdendir. Kendisi talebe yetiştirmek üzere çıktığı yolda sadece iki talebeye icazet verebilmiş, üçüncü bir talebe yetiştirmeye ömrü vefa etmemiş bir biridir.

Eskicizade’nin günümüze ulaşan dört eseri mevcuttur. Birgivi’ye ait olan *ed-Dürrü’l-Yetîm* adlı eserin birçok tercüme ve şerhi vardır. Eskicizade’nin tercüme ettiği bu eser hem zamanında çok fazla tercüme ve şerhi olması bakımından ilgi görmüş hem de bugün birçok tecvid ve kıraat kitaplarında kaynak olarak kullanılmış bir eserdir. Bu yönüyle Osmanlı tecvid literatüründe ve günümüzde önemli bir yere sahip olduğunun farkında olarak; ilk müellifi Birgivi’nin hazırladığı, sonrasında zenginleştirilerek tercümesi yapılan eseri olması gereken yere koymak, tanımak, tanıtmak için bu çalışmayı gerçekleştirdik.

Araştırmamızda Birgivi, Eskicizade’den önce yaşamış olmasına rağmen kendisi hakkında daha çok bilgiye sahip olduk. Eskicizade, Osmanlı son dönem ilim adamlarından olmasına rağmen hayatı, eserleri, çalışmaları hakkında daha az ve kısa bilgilere rastladık.

Bilindiği üzere tecvid kelimesi ilk olarak hicri III. yüzyılda kullanılmıştır.⁵ Tecvid ismini taşıyan ilk eser ise el-Huzaî el-Mekki (h. 308) tarafından hazırlanmış olan *Musannef fi Tecvidi'l-Kur'ân* adlı eserdir.⁶ Tecvid ilmi ile alakalı eserler daha sonraki dönemlerde artmıştır. Hususi tecvid eserleri çoğalmıştır. Endülüs dönemi de tecvid ilmi ile ilgili altın çağdır. En kıymetli eserler bu zamanlarda telif edilmiş, sonraki dönemlere ışık olmuştur. Ayrıca İslama giren toplulukların çoğalması da Kur'an okuma ile alakalı eserleri okumaya teşvik ediyordu. İbnü'l-Cezerî ile birlikte daha orjinal eserler telif edilmiş, bunlar genelde devlet tarafından desteklenmiş, halk tarafından da yoğun ilgi görmüştür.

Tecvid ilminde daralma dönemi diye adlandırılan dönemde *ed-Dürrü'l-Yetim* veya *Karabaş Tecvidi* gibi eserler ön plana çıkmıştır.

Tercüme-i Dürr-i Yetim adlı eser tecvid ilminde günümüz modern tecvidlere kaynaklık etmektedir. Eskicizade'nin esere kendisi eklemeler yapmakla birlikte bugün elimize ulaşan eserde Birgivi'ye ait aslı yedi sayfa olan eser eklentilerle doksan sayfaya kadar ulaşmaktadır. Araştırmamızda eser ile alakalı herhangi bir çalışma yapılmadığını gördük. Biz bu çalışmamızda Eskicizade'nin eseri, esere katkıları, dönemin tecvid eserleri ve eserin onlarla karşılaştırılması, kaynakça kullanıldığı eserlerden bahsetmeye çalıştık.

2. Çalışmanın Kaynakları, Yöntemi

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Eskicizade Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin'in hayatı, eserleri, talebeleri; devamında eserin ilk müellifi Birgivi Mehmed Efendi'nin hayatı, eserleri, fikirleri incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Eskicizade'nin tercümesi ele alınarak dönemin eserleri, Birgivi dönemi eserleri, yaşadıkları yüzyıl ele alınarak araştırılmış ve bilgilerinize sunulmuştur. Eserin aslı ve Eskicizade tarafından yapılmış çevirisinin karşılaştırması yapılarak Eskicizade'nin esere ne gibi katkılar sundu görmeye çalıştık. Son olarak kısaca günümüz

⁵ İbn Sahnûn, *Kitâbu'l-Ecvibe*, thk.Hâmid İlvîni, Dâru Sahnûn, Tunus, 2000 s. 384.

⁶ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2015, II, 230.

eserleri ile karşılaştırılarak hangi eserlerde kaynak olarak kullanıldığı hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızda ilk tarama kaynağımız Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* olmuştur.⁷ Kullandığımız diğer araştırma kaynaklarında biri de *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'dir. Sırasıyla hem Birgivi hem de Eskicizade'nin hayatları ve eserleri hakkında bilgi toplayabilmek için *el-Fihrisü's-Şâmil*, Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zünûn*, Ömer Rıza Kehhâle'nin *Mu'cemul-Müellifin*'de araştırılmıştır. Mushafları inceleme kurulunun internet sitesinden de Osmanlı dönemine ait tecvid çalışmalarıyla ilgili bilgi edinmek mümkündür.

Eskicizade'nin hayatı ile ilgili en son Osman Nuri Peremeci'nin *Edirne Tarihi* adlı eserinden faydalandık. Eskicizade'nin Osmanlının hangi dönem ve hangi şartlarda yaşadığını öğrenmek için *Mufasssal Osmanlı Tarihi* adlı eserden faydalanılmıştır.⁸ Ayrıca Huriye Martı'nın Birgivi hakkında hazırlamış oldukları eserlerden faydalanılmıştır.

⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, yayına hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1975.

⁸ Heyet, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Güven Yayınevi, İstanbul, V, 2678.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZADE VE BİRGİVİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Eskicizade Ali Mehdi b. Hüseyin'in Hayatı

Eskicizade Edirne'de fazilet sahibi kimselerden olup Edirne'ye yakın Helvacı köyündendir. 1180/1769 yılında dünyaya gelmiştir.⁹ 1243/1827 yılında vefat etmiştir.¹⁰ Edirne'de Zindan Altı Kabristanı'na defnedilmiştir. Defin yeri hakkında önce Edirne'de bulunan elektrik fabrikasının olduğu yere, daha sonra ise 1930'lu yıllarda Kıyık Mezarlığı'na nakledildiği söylenir.

Eskicizade Osmanlı 3.Selim dönemi ve 2.Mahmut döneminde yaşamış bir ilim adamıdır. 3.Selim ve 2.Mahmut dönemleri askeri isyanların olduğu 3. Selim'in şehit edildiği bir dönemdir.

3.Selim dönemi askeri ve eğitim alanında yeniliklerin yaşandığı dönemdir. O dönem Avrupa'dan faydalanarak Kumbarahane (1792) ve Mühendishane-i Berri Hümayun(1795) kurulmuştur.¹¹ Selim'in yapmış olduğu yenilikler askeri alanda olmuştur. Açılmış olan okullar askeri alanda sanat, fizik, matematik alanında mühendis ve asker yetiştirmeye yönelik okullardı.

2. Mahmut döneminde medreslerin yanında Avrupa tarzı okullar açıldı. Bu durum eğitimde ikiliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avrupaya öğrenci gönderilmiştir. İstanbul'da ilkokul erkek çocukları için zorunlu hale getirilmiştir. Rüstiye ve Mektebi-ulumiedebiye açılmıştır. Askeri okul olan Mektebiharbiye açıldı. Devlet memuru yetiştirmek

⁹ Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1940, s. 137.

¹⁰ Adı geçen esere göre Eskicizade 1832'de vefat etmiştir. Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 137.

¹¹ "Heyet", Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul, Güven Yayınevi, 1962, s.2678

için Mekteb-i Maarifi Adliye, doktor yetiştirmek için ise Cerrahhane, Tıbhane-i Amire gibi okullar açılmıştır.¹² En büyük ıslahatlardan biri de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır. Eskicizade'nin yeniçerilerin kaldırılmasında önemli rolü olduğu söylenir. Yaşadığı dönemde Edirne'de Ali Vahid (Kerraz Ali Efendi), (ö. 1222/1807) ve Ahmed Zihni b. Ömer İsakçavi (ö.1285/1869) gibi Edirne dolaylarında bilinen kurra hafız ve hocalar yetiştirmiştir.¹³ Edinilen bilgiye göre sadece iki öğrencisine icazet verip üçüncüsünde vefat ettiği belirtilir.¹⁴

2. Eskicizade'nin Talebeleri

Bu bölümde Eskicizade'nin bilinen iki talebesini; hayatı ve eserleri ile ele alacağız.

2.1. Ahmed Zihni b. Ömer İsakçavi

İsakçı kasabasında 1802 yılında dünyaya gelmiştir. 1809 yılında ailesiyle Edirne'ye gelmiştir. Konyalı Mektebinde Konevizade Abdullah Rüşdü Efendi'den dersalmıştır.1816 yılında hafızlığını burada ikmal etmiştir. Öğrenim hayatını hayırsever adamların sayesinde tamamlamıştır.

Eskicizade'de ise dini ilimleri tahsil etmiştir. Eskicizade'nin vefatından sonra Karslı Halil Efendi'de tahsilini tamamlamıştır. Ahmed b.Bilal'den kıraat ilmi öğrenmiş ve icazet almıştır. Hat ilmi ile ilgili Abdullah Rüşdi Efendi'den hat ilmi öğrenmiş ve icazet almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Sarıca Paşa Medresesine müderris tayin oldu. Daha sonra Edirne Daru'l-Kurrasında Şeyhu'l-kurra olarak görev yaptı. Daha sonra reisü'l-kurralık da yapmıştır. Kendisi pek olgun, kâmil bir kimse olarak bilinip sevilen bir kimse idi.¹⁵ 1869 yılında vefat etmiştir.

¹² Metin Kunt, Sinan Akşin, Suraiya Faruqi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, "Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908" İstanbul, Cem Yayınevi, 2005, 3.cilt

¹³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 312.

¹⁴ Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 137.

¹⁵Peremeci , Osman Nuri," Edirne Tarihi", Resimli Ay Matbaası,İstanbul, 1940, s. 137

2.2. Ali Vahid

Kiras Ali ismiyle meşhur olan Ali Vahid 1787 yılında Edirne’de dünyaya geldi. Hafızlığını 9 yaşında iken tamamlamış olup devamında “Eskicizade“ ve “Acemzade Hacı Paşa Efendi’den dini ilimleri öğrenmiştir. Kıraat ilmini Koca Kurra’da okumuş olup icazetini oradan almıştır. Ali Vahid genç denilecek yaşta 20 yaşında vefat etmiştir. Genç yaşta vefat etmesine rağmen iki kitap telif edecek kadar ilim ve iktidar sahibi bir kimse idi. Cenazesi Edirne’de Şeyhi Çelebi camisi yanındaki büyük mezarlığa gömülmüştür. ¹⁶

Eserleri: Müellif on altı yaşındayken Fenari üzerine bir haşiye cem etmişti. On dokuz yaşındayken Velediyye üzerine yazdığı Vahîdiyye adlı şerhi, 1278/1862 yılında Edirne’de basıldı.

3. Eskicizade Ali Mehdi b.Hüseyin’in Eserleri

3.1. Terceme-i Dürr-i Yetîm

Eskicizade’nin meşhur eseri *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, İmam Birgivi’nin *ed-Dürrü’l-Yetîm* isimli eserinin Arapçadan Osmanlıcaya tercümesidir. Kitap, bâbu’s-sıfâtı’z-zâtîyye, bâbu’s-sıfâtı’l-‘ârıza ve hâtıme fî keyfiyyeti’t-tilâve adlı üç bölümden oluşmaktadır.¹⁷ Kitapta dipnot gibi metinde verilen rakamların açıklamaları haşiyede yapılmaktadır.

Eskicizade’nin tercüme ve şerhi vefatından sonra bazı risaleler ile birlikte 1837-1864 yılları arasında İstanbul’da, 1884’te İzmir’de basılmıştır.

¹⁶Peremeci , Osman Nuri, “Edirne Tarihi”, Resimli Ay Matbaası,İstanbul, 1940, s. 137

¹⁷ Abdullah Emin Çimen, “Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları”, [https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20TECVİD%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20\(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0MEN\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20TECVİD%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0MEN).pdf) (Erişim Tarihi: 19.03.2019)

3.2. İsağoji Şerhi

Eskicizade'nin mantık ilmi ile alâkalı *İsağoji Şerhi* adlı bir eseri vardır. Porfiryus'un İsağoji adlı eserinin Arapça çevirisi Osmanlıca'ya çevrilmiştir. Eser bazı medreselerde okutulmaktadır. *ed-Dürrü'l-Yetîm* tercümesi gibi *İsağoji Şerhi* de meşhurdur. Talebesi Kerraz Ali Efendi *İsağoji Şerhi*'ne haşiye yazmıştır.

3.3. Tercüme-i Cihet-i Vahde

Cihet-i vahde görüşü Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) *Fevâidü'l-Fenâriyye* isimli eserinin mukaddimesinde görülmektedir. Mehmed Emin Şirvani tarafından tahşiye edilerek müstakil bir risale olarak Cihetü'l Vahde adıyla basılmıştır.¹⁸ Eskicizade, mantık alanında bu eseri de Osmanlıca olarak çevirmiş ve okutmuştur.

3.4. Emsile Şerhi

Emsile Şerhi Arapça sarf kitabı olarak Eskicizade'nin çeviri eserlerindendir.

Eskicizade'nin Edirne Sultan Selim kütüphanesinde kendi el yazısıyla muhtelif ilimlerden bahseden iki mecmuası vardır.¹⁹

4. Takiyyüddîn Mehmed Birgivi'nin Hayatı

10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu. Asıl adı *Takiyyüddîn Mehmed* olup *Birgivi Mehmed Efendi* diye şöhret bulmuştur. Zâviye mensubu âlim ve faziletli bir kişi olan babası Pîr Ali Balıkesir'de müderristi. Balıkesir'in Çay

¹⁸ İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî: Eserleri", XXX, 246

¹⁹ Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I, 312.

mahallesindeki kabri bugün de ziyaret edilmektedir. Dedesi Balıkesir Kepsut'a bağlı Bektaşlar köyünden İskender Efendi'dir. Annesi ise Meryem Hanım'dır.²⁰

İlk tahsilini babasının yanında yaptı. Ondan Arapça, mantık ve diğer bazı ilimleri okudu, bu arada Kur'an'ı da ezberledi. Daha sonra İstanbul'a giderek Mahmutpaşa mahallesinde Küçük Şemseddin Efendi'den ders aldı. Ardından Haseki Medresesi'ne girdi; dönemin tanınmış âlimlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi'nin ve daha sonra Rumeli kazaskeri olan, Kızıl Molla lakabıyla tanınmış Abdurrahman Efendi'nin öğrencisi oldu. İcâzet alarak müderrislik pâyesini elde etti. Ardından Abdurrahman Efendi'nin yanına mülâzım olup ihtisasını tamamladı. Bir süre bazı medreselerde müderrislik yaptı. Kanûnî döneminde hocası Abdurrahman Efendi'nin aracılığıyla Edirne kassâm-ı askerîsi olan Birgivî bu görevi süresince ders okutmaya devam etti.

Birgivî son derece dürüst ve tavizsiz bir ilim adamıdır. Nitekim döneminde çok yaygın olan anlayışa rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiş, aksine devlet ileri gelenleri de dâhil olmak üzere her seviyedeki yöneticilerde ve görevlilerde gördüğü kusurları cesaretle tenkit etmiştir. Özellikle memuriyetlerin rüşvet karşılığı satılması, kadılar, muhtesibler ve diğer görevlilerin rüşvet almaları, ehli olmayanlara ilmî ve idarî rütbelere verilmesi, bu yüzden cehaletin yaygınlaşması ile her türlü bid'at ve hurafe Birgivî'nin şiddetle karşı çıktığı hususlardır.²¹ Birgivî'nin, bazı haksız menfaatlar elde ettiği, görevliler nezdinde nüfuz sağlayarak devlet işlerine karıştığı gerekçesiyle, II. Selim'in hocası olduğu için "Hâce-i Sultânî" diye şöhret bulan tanınmış âlim Atâullah Efendi'yi bile ikaz etmesi ²² onun dürüstlük ve cesaretinin ilginç bir örneğidir.

Birgivî 981 yılı Cemâziyelevvel ayında (Eylül 1573) bir İstanbul seyahati sırasında vebaya yakalanarak hicrî yıla göre elli iki yaşında vefat etti ve Birgi'ye getirilerek burada defnedildi.

²⁰ Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-192.

²¹ Bkz. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 72, 92, 182, 215-216, 219; *Şerhu'l-ehâdîsi'l-erba'in*, s. 1-4

²² Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, TDV Yayınları Ankara 1994, s.101.

5. Birgivi'nin Eserleri

Birgivi'nin eserleri genelde pratik hayata yönelik eserlerdir. Genelde risale şeklinde hazırlanmış olup o zamandaki ihtiyaca cevap verme maksadı taşır. Eserlerinin başında da neden yazdığını belirtmiştir. Eserleri arasında gayet ayrıntılı olanlar da vardır.

Birgivi ilimler tahsil etmiş klasik bir din âlimidir. Eserlerinde dini kavramlar kullanır.²³ Kur'an'dan, sünnetten ve dini literatürden delillerle eserlerini ortaya koyar.

5.1. Arapça Öğrenime Yönelik Eserleri

1. Avamil: Nahiv ilmine dair Arapça küçük bir risâle olup el-'Avâmilü'l-cedîd diye de bilinmektedir. İlki İstanbul'da (h.1234) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırk civarında baskısı yapılmıştır.

2. İzhârü'l-esrâr: Nahivle ilgili Arapça bir eser olup ilki İstanbul'da (h.1219) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. Ayrıca birçok şerh ve hâşiyesi vardır. En meşhuru Adalı Şeyh Mustafa'nın hazırladığı, bu sebeple Adalı diye tanınan ve birçok defa basılan Netâ'icü'l-efkâr adlı şerhtir.

3. İm'ânü'l-enzâr: Arap grameriyle ilgili meşhur el-Maksûd'un şerhi olup hicri 952'de (1545) telif edilmiştir. İlki Bulak'ta (h.1207) olmak üzere on beşten fazla baskısı yapılmıştır.

Birgivi, şerhini 23 yaşında iken tamamlamıştır.

4. Kifâyetü'l-mübtedî: Sarf ilmine dair Arapça bir eserdir.

5. İmtihânü'l-ezkiyâ: Nahivle ilgili Arapça bir eser olup İbnü'l-Hâcib el-Mısri'nin el-Kâfiye'sinin Kādî Beyzâvî tarafından yapılan Lübbü'l-elbâb fî 'ilmi'l-i'râb adlı muhtasarının şerhidir.²⁴

²³ Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, s.129.

²⁴ Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 90

6. Şerhu'l-Emsile: Müellifinin belli olmadığına dair yaygın kanaatin aksine Brockelmann'ın bir Vatikan el yazmasına dayanarak Birgivî'ye ait olduğunu söylediği Arapça el-Emsiletü'l-fazliyye'nin yine Birgivî tarafından yapılmış şerhidir.²⁵

8. Risale fi-Sarf

Kifayetü'l Mübtedi isimli eserden önce çalışılmış sarf konularını özetleyen risaledir.

9. Şerhu Lugat-i Feriştahoğlu

Lugat-i Feriştahoğlu İbn Melek tarafından hazırlanmış en eski Arapça-Türkçe sözlüklerden birdir. Bu eser üzerine yazdığı şerh 110 varaktan oluşmaktadır.²⁶

5.2. Ahlak-Tasavvuf Eserleri

1. et-Tarîkatü'l-Muhammediyye: Din, ahlâk ve tasavvuf konularıyla ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir.

2. Cilâ'ü'l-kulûb: Tasavvufla ilgili bir risâle olup 7 Zilhicce 971'de (17 Temmuz 1564) tamamlanmıştır.

5.3. Fıkıh Eserleri

1. Vasiyetname: Risâle-i Birgivî diye de bilinmektedir. Derli toplu Türkçe bir ilmihal kitabıdır.

2. es-Seyfü's-sârim fî 'ademi cevâzi vakfi'l-menkul ve'd-derâhim: Para ve menkulün vakfedilmesini câiz gören Ebüssuûd'a reddiye olarak kaleme alınmış olup 9 Zilkade 979'da (24 Mart 1572) tamamlanmış Arapça bir eserdir.²⁷

²⁵ Atsız, Nihal, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1967 s.79.

²⁶ Baktır, Mustafa, "İbn Melek", *DİA*, XX, s.175-176.

²⁷ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1017.

3. İnkâzü'n-nâ'imîn ve ifhâmü'l-kâsırîn: Para karşılığında Kur'an okumanın ve para vakfetmenin câiz olmadığına dair bir eser olup 972 Şevvalinin ortasında (Mayıs 1565) bitirilmiştir.

4. İnkâzü'l-hâlikîn: Para vakfetmenin aleyhinde, menfaat karşılığı Kur'an okumanın doğru olmadığına dairbir başka risâle olup 967 Zilhicce ayında (Ağustos 1559) tamamlanmıştır.²⁸ 2 varaklık bir hacme sahip olan eser, ayet ve hadislerle ücret karşılığı Kur'an okumanın caiz olmadığını kesin olarak ispatlar.

Haşiyetü İnkazü'l-Halikin şeklinde de kaydedilen eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.

5. Mu'addilü's-salât: Namazın ta'dîl-i erkânı ile ilgili olup 975'te (1567-68) tamamlanmıştır.

6. Zuhrü'l-müte'ehhilîn ve'n-nisâ' fî ta'rîfî'l-athâr ve'd-dimâ: Kadınların ay halleriyle ilgili bir risâle olup 979'da Zilhicce ayında(1571-72) tamamlanmıştır. Eser 6 bölümden oluşmaktadır. Birgili'ye ait bu esere, Hanefî fıkıh âlimi İbn Abidin 1241/1825 yılında Menhelü'l-Varidin isimli şerh hazırlamıştır.

Ayrıca bugün elimize ulaşan genişletilmiş, öğrenilmesi kolay tercümesi M. Cemal Ögüt tarafından yapılmıştır. Bu eser bugün farklı yayınevleri tarafından okuyuculara sunulmaktadır.²⁹

7. Fetvalar

Halkın Birgivi'ye danıştığı ve sorduğu soruları ele alan bir kısmı Arapça bir kısmı Osmanlıca eserlerdir.

8. Risale fi'l-Musafaha

²⁸Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, I, 183.

²⁹ Ögüt, M. Cemal, *Müslüman Kadınların Hususi Hallerine Dair Dini Bilgiler - Kadın İlmihali*, Bahar Yayınları, İstanbul 1968; Huzur Yayınları, İstanbul 2001.

“İki müslüman karşılaşır da musafaha ederlerse, mutlak surette günahları affolunur.”³⁰ hadîsi şerîfi ile başlayan risale müslümanların selamlaşmasının islama uygun bir davranış olduğu fakat o dönemde camilerde topluca Cuma ve bayram namazlarında yapılan musafahanın hadislerde bulunmadığını izah eder. 3 varaktan oluşmaktadır.

9. Risale fi'l-Arazi'l-Uşriyye ve'l-Haraciyye

Birgili Mehmed Efendi bu risalesinde, araziden elde edilen mahsulün cinsine ve arazinin özelliklerine göre verginin belirlenmesi hususunda çözüm sunar. Eser 8 varaktan oluşmaktadır. Ayrıca risalede vakıf türlerinden de bahsedilmektedir.

10. Feraiz Risalesi ve Şerhi

Birgili'nin miras hukukuna dair hazırlamış olduğu risaledir.³¹

Bu risaleye 20 varaktan oluşan şerh hazırlamıştır.

11. Ta'likat ale'l-İnaye

Hanefi fihkına göre meselelere yaklaşmak maksadıyla Merğınani'nin el-Hidaye'sini şerheden Baberti'nin³² (786/1384) çalışmasıdır. el-İnaye esas alınarak yapılan haşiye ve ta'liklerden biri de Birgivi'ye aittir.

5.4. Akaid Eserleri

1. Ahvâlü etfâli'l-müslimîn: Müslüman çocukların âhiretteki durumu ile ilgili bir risâledir.

2. Ziyâretü'l-kubûr: Son yedi risâle ile Cilâ'ü'l-kulûb adlı eser, müellifin diğer bazı risâleleriyle birlikte bir külliyat halinde basılmıştır. (İstanbul 1280)

³⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 142; Tirmizî, “İsti'zân”, 31; İbn Mâce, “Edeb”, 15.

³¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1246.

³² Aytekin, “Baberti”, *DİA*, IV, 378.

5.5. Tefsir-Kıraat Eserleri

1. Tefsîru sûreti'l-Bakara: Bakara sûresinin yarısına kadar yapılmış bir tefsir olup daha çok dil kuralları ile ilgili açıklamalarıyla dikkati çekmektedir.

2. Dürr-i-yetîm: Tecvidle ilgili bir risâle olup 974 Cemâziyelevveli başında (Kasım 1566) telif edilmiştir.³³ 7 sayfadan oluşmaktadır. Öncelikle Tecvidin tanımı ile başlar. Risaleyi ders kitabı olarak hazırlamış olduğu düşünülür. Zamanında tecvid ilmi ile ilgili birçok eser olduğundan bu düşünce gerçeklik kazanır.³⁴

Ayrıca eser Bağdat Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi Muhammed Abdülkadir Halef tahkikiyle *Mecelletü Afaki's-Sekafeti ve 't-Tûras* isimli araştırma dergisinde yayınlanmıştır.³⁵

Eserin birçok şerhi ve tercümesi mevcuttur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

A. Muhammed Fâiz b. İbrahim el-Merâmî tarafından *ed-Dercü's-Selîm li-Hıfzi'd-Dürri'l-Yetîm* adıyla bir şerh yazılmış olup bir nüshası Kahire Kütüphanesinde (nr. 423) vardır.³⁶

B. Dâvûd-i Karsî tarafından bir şerh yazılmış olup bir nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesinde (nr. 4559/3) bulunmaktadır.³⁷

C. M. Said Darendeî tarafından *Cevheru'l-Vesîm Şerhu Dürri'l-Yetîm* isimli bir şerh yazılmıştır.³⁸

D. Ahmed b. Ali el-Muğnî tarafından da bir şerh yazılmış olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde (Fatih, nr. 42/4) vardır.³⁹

³³Katip Çelebi, *Keşfu 'z-Zünûn*, I, 737.

³⁴ Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, s.81,82; Cunbur-Kaya, *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu*,II, 165-166.

³⁵ Dubai, Yıl: 9, Sayı: 34, Rebûlâhîr1422/Temmuz 2001, s. 185-213.

³⁶ Heyet, *el-Fihrisü 'ş-Şâmil: Tecvîd*, II, 349; III, 571.

³⁷ Akpınar, “Dâvûd-i Karsî”, *DİA*, IX, 29.

³⁸ Akgündüz – Öztürk – Baş, *Darende Tarihi*, 820.

E. Ahmed Muhammed Akhisârî'ye ait şerhin de Süleymaniye Kütüphanesinde yaklaşık on farklı nüshası bulunmaktadır.

F. Faiz er-Rûmî (ö. 1041/1631)'ye ait Şerhu Dürr-i Yetûm adlı eser de bulunmaktadır.

G. Eskicizade Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin'in Tercüme-i Dürr-i Yetim adlı eser bulunmaktadır.

3. Ahsenü'l-Kasas

Bu eser Yusuf süresinin tefsiridir. Birgivi'ye nispet edilen eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 4139 numarada kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır. Ayrıca 1155/1742 tarihinde istinsah edilmiş olup 176 varaktan oluşmaktadır.⁴⁰

Ancak Kâtip Çelebi ve bazı Osmanlı tarihçileri Birgivi'ye ait eserler içinde bu eseri zikretmemişlerdir.

4. Risale fi Beyani Rusûmi'l-Mesafihî'l-Osmaniyyeti's-Sitte

H.z.Osman zamanının çoğaltılan ve Mekke, Medine, Şam, Kûfe, Basra'ya gönderilen Mushafların hepsine mutabık, 8 varaktan oluşan, meşhur kıraatlerin zikrettiği kıyasa muvafık noktaları ele alan eserdir. Arapça bir eserdir.⁴¹

5.6. Hadis Eserleri

1. **Risâle fî usûli'l-hadîs:** Hadis usulü ilmi hakkında küçük bir risaledir.7 sayfadan oluşmaktadır. Hadis usulüne dair bütün konular bulunmamaktadır. Hadis çeşitleri ve ravilere yönelik ta'n noktalarını ele alır. Birgivi bu eserin giriş cümlesinde bunu kendisi de kısmen şöyle ifade eder:

³⁹ Heyet, *el-Fihrisü 'ş-Şâmil: Tecvid*, II, 350; III, 573.

⁴⁰ Arslan, *İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, s.101.

⁴¹ Birgivî, *Risale fi Beyani Rusûmi'l-Mesafihî'l-Osmaniyyeti's-Sitte*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, no: 299.

“Ey sadık talebe, bilmelisin ki hadis ehlinin, mutlak ifadeler kullandıkları yerlerde ne kasteddiklerini anlamak isteyen bir kişinin öğrenmesi şart olan bazı ıstılahlar vardır. Şârihi Muhakkik’in Şerhu’l Muhaddisin’de bu ıstılahlardan bazılarına işaret ettiğini gördüğümüzde, biz de birtakım açıklamalarda bulunmak istedik. O halde şimdi söyleyeceklerime kulak ver.”⁴²

2. el-Erba‘ûn: İbadetlere dair kırk hadisi ihtiva etmekte olup *Şerhu’l-ehâdîsi’l-erba‘în* adıyla bir de şerhi vardır. İlk sekiz hadisi müellifin kendisi, diğerlerini ise Mehmed Akkirmânî (ö. 1174/1760) şerh etmiştir. Birgivi, sadece yedi tanesini şerh edebilmiştir.

3. Kitabü’l-İman ve Kitabü’l-İstihsan

Hadis fûruna dair hazırlanmış bir eserdir. İki ciltlik bir eserdir. Birinci cilt olan Kitabü’l İman 149 varaktan oluşmaktadır. İçerisinde İslam, imanın tanımı, kadere iman, öldükten sonra dirilmeye iman, nübüvvete iman olmak üzere4 babı vardır.

İkinci kitab Kitabü’l İstihsan ise 253 varaktan oluşmaktadır. İçerisinde ilim, ahlak, Kur’an ve sünnete bağlılık, amelde orta yolu tutma, dil ile işlenen ameller, çeşitli uzuvlarla işlenen ameller, yeme-içme, giyim-kuşam, süslenme, tıp, arkadaşlık-uzlet babları bulunur.

6. Birgivi’nin Fikir Dünyası

Birgivi yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı Devletinin en ihtişamlı zamanına şahit olmuştur. Devletin her bir kademesinde güçlü olması, zenginlik ve rahatlık gibi önemli hususların insanların dini hayatında gerilemeye sebep olduğunu gözlemlemiştir. Bunun için dine tam bağlanma ve bid’atlardan uzak kalmanın çözüm olduğunu düşünmüştür. Şeriatın asıl olduğunu, gerisinin ise fer’i olduğunu belirterek; ahkâmın korunması ve tatbik edilmesinin devletin en üst düzey yöneticilerinden en alt tabakaya kadar herkesin görevi olduğunu belirtmiştir.⁴³

⁴² Birgivi, *Risâle fî Usûli’l-Hadîs*, (Dâvûd-i Karsî’nin Şerhu Usûli’l-Hadîs li’l-Birgivi adlı eseriyle birlikte) Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1275 s.4.

⁴³ Birgivi, *el-Makâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade Süleyman Efendi Böl. No: 111 vr: 79b.

Birgivi Mehmed Efendi halkın itikadi konularda bilinçlenmesi gerektiğini ifade eder ve bu konuda *Şerhu Amentü* ve *el-İrşâd fi'l-Akâid ve'l-İbâdât* gibi risale hazırlamıştır.⁴⁴ Ehl-Sünnet yolunda olmanın gerektiğine inanır. Bu konuya birçok eserinde değindiği görülür. *et-Tarîkatü'l Muhammediyye* ve *Vasiyetname* adlı eserlerinde bu konu ile alakalı bölümler vardır.

Birgivi Mehmed Efendi halkın ibadetlerle alakalı bilgilerinin eksik olduğunu da düşünür. İrşâd faaliyetleri içerisinde bu konuyu en öne alır. Ona göre ilimsiz amel dalalet, amelsiz ilim ise vebaldır.⁴⁵ Namaz konusu ile yakından ilgilenen Birgivi'nin eserlerinde bu konu en ince ayrıntısına kadar ele alınır.⁴⁶

Birgivi bid'atlara karşı da mücadele veren bir kimse idi. İslamın Peygamber Efendimiz zamanındaki gibi yaşanılması fikrine sahipti. Kur'an ve Sünnetin dışında her türlü İslâmî geleneği reddeder.⁴⁷

Birgivi, Osmanlı ilim dünyasında nadir bulunan mümtaz bir ahlâkçıdır.⁴⁸ O, bütün huyların dış tesirler sonucu oluştuğunu ve eğitimle mutlak surette değiştirilebileceğini savunan ahlâkçılarımızdandır.⁴⁹

⁴⁴ Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 122.

⁴⁵ Birgivi, *el-Makâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade Süleyman Efendi Böl. No: 111, vr. 82

⁴⁶ Bkz. Muaddilü's-Salât, *Risâle fi Sücûdi's-Sehv*, *Şerhu Şurûti's-Salât*, *Nûru'l-Ahyâ*, *Tuhfetü'l-Emvât* vr. 9b.

⁴⁷ Ocak, A.Yaşar, "Dinî Tasfiyecilik Hareketleri: Birgiv v Kadızadeliler", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1-2, Editör: E. İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1998, 2/154

⁴⁸ Aynî, Mehmet Ali (1365/1945) *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993 s.97

⁴⁹ Erdem, Hüsameddin, *Ahlâk Felsefesi*, Konya, 2002, s.66

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZADE’NİN DÜRR-İ YETİM İSİMLİ ESERİ

1. Eserin Metni

Bu bölümde **Eskicizade**’nin tercüme ettiği eseri Tükçe’ye aktarıp eserin karşılaştırma ve değerlendirmesini yapacağız.

Tercüme-i Dürr-i Yetim li-Eskicizade

Bismillahirrahmanirrahim

Allahu Teâlâ’ya hamd ve şükür ve peygamber efendimize ve onun temiz ailesi ve ashabına salât ve selam olsun.

A. Beyan-ı Tecvid

Tecvid diye her harfe sıfattan hakkını ve müstahakkını vermek derler. Sıfat iki kısımdır. Birisi harften ayrılması mümkün olmayan sıfattır; yani ol sıfat bulunmasa zat-ı harf de bulunmaz, buna “Sıfat-ı Zatiyye ve Lazıme” derler tağyirine lahn-ı celi derler. Bunlar; Cehr, Hems, Şiddet, Rehavet, Beyniyye, İsti’la, İnhifad, Itbak, İnfitah, Kalkale, Safir, Ğunne, Tefeşşi, Tekrir, İstitalle.

Ve birisi harften ayrılması mümkün olan sıfattır. Buna “Sıfat-ı Arıza” derler. Tağyirine ise lahn-ı hafî derler. Ol sıfat bunlardır:

Tefhim, Tergik, İdğam, İhfa, İzhar, Kalb (iklab), Med, Vakf, Sekte, Hareke, Sükûn. Sıfat harufu kırk dört ya da ziyadedir ama bunda zikrolunan taliye mühim ve meşhur olanlardır.

1. Bab-ı Sıfat-ı Zatiyye

a. Meharic-i Huruf

Malum ola ki yirmi dokuz harfî hecanın mahrecleri İmam Ca'beri (ö.732/1332) kavli üzere ekserin muhtarı on altıdır. Mahreç diye harfin çıkıp bulunduğu yere derler. Bunu bilmenin tariki oldur ki evvel harfî sakın ya müşedded kılıp önüne bir hemze getirip de telaffuz olduğunda ses konağı yerde dokunursa mahreci ol yerdir.

a.1. Ve malum ola ki cemi meharic dört azaya mahsustur; Boğaz, dil, dudak, hayşum.

Evvelkisi; boğaz dibidir ki göğse muttasıl olan yerdir. Bunun ibtidasından “Hemze“ sonrasından “He“ sonrasından “Elif“ çıkar.

İkincisi; boğaz ortasıdır. Bundan evvela “Ayn“ sonrasından “Ha“ çıkar.

Üçüncüsü; boğaz evvelidir ki ağza yakın olan yerdir. Bundan “Ğayn“ ile “Ha“ tertib üzere çıkarlar.

a.2. Dil mahrecleri ondur:

Evvelkisi; “Kaf“ mahrecidir ki büyük dil üstü ile onun karşısı üst damaktır.

İkincisi; “Kâf“ mahrecidir ki ”Kaf“mahreci gibidir; lakin ondan bir parmak miktarı aşağıdadır.

Üçüncüsü; tertib üzere “Cim”, ”Şin”, “Ya” mahrecidir ki büyük dilin ortasıyla beraber üst damaktır.

Dördüncüsü; “Dad” mahrecidir. “Ya”mahrecinin ma ba’dıçukuru beraber olan soldan ya sağdan dil yanı ile onun karşısı olan üst dişlerdir ki azı dişin ardındaki dişe gelince bu mahredden “Dadı“ ihracın tariki budur ki alt çeneyi bir miktar aşağı çekip dilin ortasını üst damağa koyup evvel ye’ti mezkûr olan dişlere azıcık dayar gibi ederek dilinin ucunu boşta

bırakıp fısır sesi çıkarmak ile olur. Bunda azıcık fişilti ve vızıltı peyda olur ama “Za” harfinden azdır. Zira ““Dad” harfi kavidir, cehirde, ıtbakta, isti’lada, “Za”dan akvadır, rehavet akleldir. Bunun muktezası “Dad”da savt-ı kavi vızıltı zayıf olmaktır.

Beşincisi; “Lam“ mahrecidir. Bu da sağdan ya da soldan “Dad” mahrecinin nihayetinden dil ucuna varınca evvelen yanı ile onun karşısı olan üst damaktır ki dahik ve nâSb ve rebaiyye ve seniyye dişlerinin üst çukurlarıdır.

Altıncısı; ihfa olmayan “Nun”mahrecidir ki dil ucuyla karşısında iki üst ön dişlerin etleridir.

Yedincisi; “Ra”mahrecidir ki dilin gayet ucu bir miktar dilin arkasıyla karşısı olan ön dişlerinin üst çukurları olan damaktır.

Sekizincisi; ala tertib “Da, Dâl, Tâ” mahrecidir ki dil ucuyla iki üst dişlerin nısflerinden yukarısidir ki etlerine varınca sıdr etlerine gayet yakın olan yerden “Da” çıkar. Azıcık aşağısından “Dal“ çıkar. Nısflarına yakın olan yerden “Ta“ çıkar.

Dokuzuncusu; ala tertib “Sad, Sin, Zây” mahrecidir ki dilin önce ucuyla iki alt ön dişlerin nısf arkalarıdır. Nısflarına yakın olan yerden “sâd” çıkar ve yukarisından “sin” çıkar. Başlarından “Zây” çıkar.

Onuncusu; ala tertib “Za, Zal, Sa (peltek)” mahrecidir ki dil ucunun yukarı ve yüzüyle üst ön dişlerin başlarıdır. Dilin gayet ucunun arkasından peltek “Za“ çıkar. Azıcık ardından “Zal“ çıkar. Onun azıcık ardından “Sa“ çıkar. Bunların tertibi dil ucunun dışarıya çıkmasıylaadır. “Za“ da gayet azdır, “Zal“ de dahi ziyadecedir. ”Sâ (peltek)” da ziyadecidir.

a.3. Dudak mahrecleri ikidir:

Evvelkisi; ”Fa“ mahrecidir ki iki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içidir.

İkincisi; iki dudak arasıdır. Bundan tertip üzere “Ba, Mim, Vav” çıkar. İbtida dudakların içleri birbirine kuvvetli kapanmayla “Ba“ çıkar. Sonra yine içlerinden bir miktar uçlarına yakın yerleri birbirine zayıfça kapamakla “Mim” çıkar. Dahi ziyade uçlarına yakın

olan yerleri birbirine kapanmayarak damme olunmaya “Vav“ çıkar. Bu tertip İmam Mekki’nin riayesinde mezkûr olandır. Musannefin muhtarıdır, Ali el-Kârî (rahimehullah)’nin muhtarıdır. Diğer ve med okunan “Vav” budur. İmam Şatibi ve İbn Cezeri “Vav”ı takdim ettiler. Bu el-Kaysî’nin muhtarıdır ve diğer gurupta okunan “Vav”dır ama kalın okurlar. Vav’ın sıfatı ise tergikdir.

Hayşum mahreci birdir. Hayşum diye geniz kovuğuna derler. Bundan nun-i muhfât ile ğunne çıkar. Nûn-i muhfâ diye ıhfa babından olan nunlardır ki zatlari gidip ğunneleri baki kalmıştır. Pes nun-i muhfât ile ğunne zaten birdir. İtibara muteğayyirdirler. Ama ızhar babından olan nunların kendilerinin mahreçleri yukarıda malum oldu. Ğunnelerinin mahreci hayşumdur.

b. Sıfatlar

1-Cehr: Cehr diye harfin hareke ile nutuk olundukta mahreçte aralık kalmayıp nefesin küllisi ya ekserisi hapis olup savtın aşikâre olmasına derler.

2-Hems: Hems cehrin zıttıdır. Harfleri bunlardır.(ستشحتك خصفه) Ma' adası mechurdur.

3-Şiddet: Şiddet diye harf iskân ile nutuk olundukta savtın asla akmaya derler. Harfleri bunlardır.(اجدك بت قط)

4-Rehavet: Rehavet diye savtın kemaliyle akmasına derler. Harfleri bunlardır.(ضغت فذ) (خس حظ هز شص)

5-Beyniyye: Beyniyye diye savtın kemaliyle akıp ve kemaliyle akmamak beyinde olmasına derler. Harfleri bunlardır. (لم ير وعنا)

6-İsti’la: İsti’la diye harf nutuk olundukta lisanın üst damağa kalkmasına derler. Harfleri bunlardır.(خص ضغط قط)

7-İnhifad: Bu İsti’lanın zıddıdır. Harfleri İsti’la harflerinin ma' adasıdır..

8-İtbak: Harf nutuk olundukta lisanın üst damağa kapanmaya derler. Harfleri طا ظا صا ضا دır.

9-İnfıtah: İtbakın zıddıdır. Harfleri itbak harflerinin ma' adesi hurufu hecadan yirmi beş harfidir.

10-Kalkale: Şiddet ile Cehr sıfatlarının ictimaidir. Yani ikisinden mürekkep bir sıfatı lazimedir. Şiddet ile Cehr sıfatı kaviyedendir. Haklarını vermek için iki savtı muhtaçdır. Lakin Şiddet savtın akışına mani Cehr dahi nefesin akışına mani bu halden içtimanda suubet olup sakın olundukta beyanında tekellüfe muhtaç olup müteharrike biline müşeddede şibih kılana ki ta ki zatı ve sıfatı malum ve vazıh ola. Bu sebepten bazı kuralar kalkale diye savtı mahreçte tahriktir bazıları mahreci tahriktir ve bazıları mahreci savt ile kal' unefdend hâsıl olan savtı zaid-i kavi cehirdir ve kalkale sakine mahsustur dediler. Hurufu kalkale (قطب جد) harfleridir. (إ) Hemze de dahi şiddet ile cehr müctemi'dir. Lakin kendine tahffif, ve i'lan ve tağyir arız olup dahi kalkalesi öksürük ve kusmak savtlerine şibih olduğundan harf-i kalkaleden kılınmadı.

11-Safir: Harfin savtı ıslığa şibih olmasına derler. Harfleri صا د سین ز ا 'dır.

12-Ğunne: Harfin savtının genizden gelmesidir. Harfleri (ن) ile (م) dir.

13-Tekrir: ر 'ya mahsustur.

14-Tefeşsi: ش'e mahsustur.

İstidale: صا د'ın mahrecinin özelliği savtın aktığı cihette olduğundan İstidale diye savtı mahrecinin evvelinden ahirine varınca mümid olup çekilmesine derler. Kılıç kınına girer gibi.

2. Bab-ı Sıfatı Arıza

a. Tefhim: Tefhim diye harfî kalın okumaya derler.

b. Terkik: Tergik diye harfi ince okumaya derler. Tefhim harfleri ondur. İsti'la harfleri ile الف را لام 'tir. İsti'lada tefhim vaciptir. Hurufu İnhifadda ile الف لامرا ma adasına terkik vaciptir.

Ama hükmü لام geçen lafızda Allah'ın makabli meftuh ğayrı mümal ya da mazmum olursa لام'ını tefhim vaciptir. Meftuh mümal olursa tefhim ve tergik caizdir. Makabli meksur olursa tergik vaciptir. Ama sair لام'lar meftuh olup ma kabli صادطا olsa صلاة, طلاق, ظل gibi.

Ya bunlarda الف olsa فصل gibi. Ya bunlardan sonra لام vakıf olsa sakın kılınسا يوصلان gibi, ya صاد in meftuhayni beyninde لام sakın olarak bulunسا صلصال gibi tefhim ve tergik caizdir. Bu suretlerin ma adesinde لام'ın terkiki vaciptir.

Amma hükmüراgeçen را imalesiz meftuh ya revm ile revmsiz mazmum olup ol kelime ma kablinde aslen meksur ya يا i sakine bulunسا tefhimi vaciptir. Ama vakfında ve vaslında را'yaolunan tefhim ve tergik caizdir.

را saniyesi bila revm vakfında را evvelisine tabidir.Ama ol kelime ma kablinde bila hail meksur ya يا i sakine bulunسا دراستهم سبوا حيران صابرون gibi را'nın tefhim ve tergiki muhtelifün fihtir.Ama meksur را ile را beyninde bir sakın hail bulursa kelime-i a'cemiyedir. Kelime-i arabiyede evveli sakın hail صاد ya طا ya قاف olup gibi tefhim vaciptir. Kefime-i arabiyede evveli sakın hail صاد ya طا ya قاف olup gibi yahut mükerrer olsa اسرارا مدرارا gibi yetimmühü tefhim vaciptir. Ama hail bu harflerin gayrı olup دا dahi mükerrer değil ise را'nın ma ba'dinde قاف meksuranın gayrı harf isti'la bulunur ise اعراضا gibi yetimmühü tefhim vaciptir. Bulunمازسا ya قاف bulunur ise اشراق gibi tefhim ve tergik muhtelifün fihtir.

Ama را bila revm sakın olup ma kabli mazmum ya meftuh olup da bir sakinde hail olmazسا ليلة القدر gibi. Ya hail يا ile Elif-i Mümalin gayrı olursa tefhim vaciptir. ليلة القدر gibi. Beş yerde Ra-i saniyenin hükmü yukarıda malum oldu. Bundan müstesnadır را evvelîsi evvelki kaideden müstesna olduğu gibi vakur hail ya yahut Elif-i mümale olursa السبوا نار دار gibi tefhim ve tergik muhtelifün fihtir.

Ama Ra-i sakinenin ma kabli meksur olup da kesresi arız olursa ارتضى اركب ارجع ارجعي gibi yahut aslı olup da را'nın ma ba'dinde gayrı meksur harf isti'la bulunursa لمرصاد قرطاس gibi tefhim vaciptir. Meksur olan harf-i isti'la bulunursa فرق gibi vaslında ve vakfında tefhim ve tergik caizdir.

Ve dahi را kelimenin ahirinde bulunup kesre ile را'nın beynine harf isti'la sakın olarak hail olsa عين القطر من مصر gibi bilâ revm vakfında yine tefhim ve tergik caizdir. Bu zikrolunan suretlerin ma adesinin cemisinde را'nın tergiki vaciptir.

Malum ola ki RA'nın revm ile vakfı hali tefhim ve tergik vacip ya caize olmada vasıl hali gibidir kesir kurra Mim zaidenin meksurundan sonra Ra-i sakineyi tefhim ederler مرفقا gibi. Bunu Âlî e-l Kârî İbn Şureyh'ten nakil olmuştur.

Ama hükmü Elif, Elif'in tefhimi ve tergiki vucubi cevazı ma kabline tabidir. Tefhimi ve tergiki vacip olan harften sonra vasıl olsa onun dahi tefhimi ya tergiki vaciptir. Caiz olan harften sonra vakı olsa onun dahi tefhimi ya tergiki caiz olur.

c. İdğam: Geçen harfi meddin gayrı bir harfine sakın olup yine kendi ve misline uğrarsa idğamı vacip olur. هلك ماليه , ربحت تجارتهم , فضررب به gibi. Ama muhtar olan ماليه de vakıf olunmaktır. Ve dahi Ra'nın gayrıya uğrayan لام gayrı ta'rif ile hurufu halkın ma ada mutekaribinden birisi sakın olup ahire uğrasa yine idğam vacip olur اثقلت دعوا , قالت طاءفة , تبين قالط طاءفة , اثقلت دعوا gibi. Ama يلهث ذالك de izhar da caizdir.

Ve dahi الم نخلقكم da idğam vaciptir. Ama قاف ta isti'la ve ademü isti'la caizdir. Ve dahi فرطت بسطت احطت de idğam da itbak da vaciptir.

Ve dahi geçen Lam-ı tarif bu on üç harften birine uğrasa “ظ ط ض ل ص ش س ز ذ ث ت” yine idğam vacip olur.

Ve dahi tenvin ve Nun-i sakın ile لام ya uğrasa İdğam bila ğunne vacip olur. Bazı kurra indinde idğam meal ğunne de caiz olur. Ama Mim'e uğrasa İdğam meal ğunne vacip olur. او. ile يا ya uğrasa idğam vacip olur. Ama meal ğunne evveldir. طسم , ن والقلم , يس والقران , طسم de idğam da izhar da caiz olur. Ama Nun-i sakın ile او yahut يا bir kelimedede vakı' olsa izhar vacip olur. بنیان , قنوان , صنوان gibi.

d. Ihfa: İzhar ile idğam beyninde bir sıfattır. Geçen tenvin ve Nun-i sakın bu on beş harften birine uğrasa ihfa muhtar olur. “ك ق ف ظ ط ض ص ش س ز ذ ج ث ت”

Ama غين ile خا e uğrasa ihfa caiz olur.

Ve dahi Mim-i sakın Ba (با)'ya uğrasa yine ihfa muhtar olur.

Malum ola ki tenvin ile Nun-i sakının ihfası zatlari bil külliyye gidip ğunne sıfatı baki kalmaktır. Onun için dil ucu boşta olmalıdır. Ama Mim'in (م) ihfasızatını bil külliyye

gidermeyip dudaklarını birbirine berk basmayarak zatını fil cümle setr etmektir. Bab-ı iklâbda dahi böyledir.

e. İzhar: Malum ola ki her harfte ve her sıfatı lazıme ve arızada aslolan izhar olunmaktır. Ama mani bulunursa ki idğam, ıhfa, iklab, hazf, kalb, nakil, teshil, imale, ihtilas gibi izhar olunmazlar. Bu maniler vacip ya caiz olduğu mevzuların ğayrı ya da izhar vaciptir. Caiz olduğu mevzularda izhar da caizdir. Mercuh oldukları mevzuda izhar muhtardır. Vacip oldukları mevzuda izhar mümteni'dir. Meselen, "Mim" ile "Nun" müşeddede olduklarında ğunnelerini izhar vaciptir ve dahi tenvin ve nun-i sakın şu dört harften birine uğrasa همزة ها, عین عا, izhar vacip olur. غین غا ile خا'ya uğrasa izhar caiz olur. Mim-i sakın mim (م) ile Ba (با) nın ğayrına uğrasa غير عليهم ولا الضالين, غير عليهم, غير عليهم gibi izhar vacip olur. يا ابت de Ya-i mahzufe, قال de Vav-ı maklube, يقول de Kaf'ın sükûnu asliyesini Vav'ın harekeye menkulesini, أعجمي, misallerde Hemze-i müsebbehe; موسي mümalede Elif-i halisayı dahi fetha halisi misallerde ihtilas harekesini izhar caiz mümteni' olur. İhtilâs diye harekeyi savt-ı hafi ile nutk etmeye derler. Buna vakıf halinde revm denilir. Bazıları harekenin ekserisini nutuk dediler. Ekallini nutuka revm dediler.

f. Kalb: Tenvin ya nun-i sakın Ba'ya uğradıkda ğunne ile Mim-i muhafat kılmaktır.

g. Med: Bir sebe için harfî medlerde bir Elif'ten ziyade Harf-i liynlerde bir elif'ten ekal üzerine ziyade çekmektir. Bazıları harf-i liynde med sıla yoktur dediler. Malum ola ki sebebi med ikidir. Manevi lafz-ı manevide ikidir. Biri tazim ile böyle mübalağadır. Duada, istiğasede, kelime-i tevhidde olduğu gibi ve biri dahi yalnız mubalağadır. لا tebrîe ile bir şeyi nefi etmekde olur. ريلا, شيتلا gibi. Lafızda ikidir. Evvelkisi harfî medden sonra vakı olan hemzedir. Bir kelimedede vakı olsalar meddi muttasıl olur جاء سوء gibi. Verş rivayetinde مؤلا ile مؤوده'nin ğayrı ya da harflerinde böyledir. شئي, سوء gibi. Başka kelimedede olsalar meddi munfasıl olur. الله لتوبوا, ايهايا gibi. Ve dahi harfî medden evvel hemze vakı olup da ma kabli ol kelimedede sakın sahih olmayıp evvel harfî med dahi شيئاً gibi. Halet vakfında tenvidden mübeddel olmazsa Verş kıraatinde evvel hemze yine sebebi med olur. Buna meddi bedel tesmiye olunur. اوتو, إيماناً gibi.

İkincisi, harfî med ya harfî liyninden sonra vakı olan sükûndur. Gerek sükûnu lazım olsun دابة, آلا, الم, كهيعص gibi gerek sükûnu arız olsun يعلمون dahi Ebu Amr kıraatında.

رحيم قال لهم ملك, gibi. Pes malum oldu ki med dokuz kısım imiş. Sebebi med manevi ile meddi muttasıl meddi, meddi munfasıl meddi, meddi bedel, sakın lazım meddi, sakın arız meddi, muttasıl liyni, sakın lazım liyni, sakın arız liyni.

Ve dahi malum ola ki be sebebi lâfzî olan hemze sükûn müteğayyer olsalar yine meddi caiz olur. Hemzenin tağyiri gerek beyne beyne ile إن كنتم هؤلاء teshil kıraatında olduğu gibi gerek ibdal ile olsun vav ile mersum olan جزاء gibi. Gerek nakil ile olsun Verş rivayetinde آمن من gibi. Gerek hazf ile olsun إن كنتم هؤلاء hazfî, hemze kıraatında olduğu gibi sakının tağyiri müteharrik olmakla olur الم الله de mîm'in teharriki gibi.

Ve dahi malum ola ki med iki mertebedir. Tul, tavassut. Tul dört elif, tavassut üç eliftir ya tul beş elif tavassut dört eliftir. Ve dahi bu dört mertebe dahi gelmiştir. Etvelu tul, tavassut, ma fevka-l kasri; beş elif, dört elif, üç elif, iki elif yahut üç elif, iki buçuk elif, iki elif, bir buçuk elif yahut iki elif, bir elif üç rabi, bir elif iki rabi', bir elif bir rabi'. Elif diye bir parmak kaldıracak kadardır. Ya bir "A" (İ) diyecek kadardır. Yahut elif diyecek kadardır yahut elif yazacak kadardır. Elhasıl tul, tavassut dahi meratibi erbeanın takdiratı muhtelifir. Hakiki müşafehe ile keyfiyyeti eda ile malum ve vazıh olur.

Pes imdi sakın lazım medlerde cemi kurraından da tul vaciptir. Muttasıl medlerde cumhur kurraındanda tul vaciptir. Bazı kurradan tul ile tavassutve bazı kurradan meratibi erbeada dahi gelmiştir. Ama bakiyyede kısmında med caizdir. Ama maneviyyede yalnız tavassuttur. Munfasıl medde tul tavassut dahi meratibi erbea gelmiştir. Sakın arız medde dahi meddi bedelde dahi سوات lafzının ğayrı olan muttasıl liyni de dahi sakın lazım liyni de bu dördünde tul ile tavassut gelmiştir. سوات lafzında tavassut müt'indir. Sakın arız liyni de tul ile tavassut kalildir. Ama tul dahi tavassuttan akeleldir.

Malum ola ki meddi liynlerde tul iki elif ya da üç eliftir. Tavassut terk med ile tulun beyniydirdiye Şatıbi işaret eyleyip Ebu Şa'me tasrih etmişlerdir. Lakin meddi liynde meddi asliyyenin inkarına mebniyyedir.

h. Vakf: Tenneffüs ile savtı katı' etmektir. Vakıfta asıl olan sükûn üzere olmaktır. Ama zammelerde, işmamda, revmde, gelmiştir. Kesrelerde ancak revm gelmiştir. Ehil edaından da ikisi de müstehaptır. Ama revmin istihbabı akiddir. Ama المنخفة misallerde Ha-i te'nis ehli sıla indlerinde mim cemi vasıllarında hareke-i arıza ile müteharriktir. العدو ,قم الليل

gibi. Bunlarda işmam da revm de caiz değildir. Ve dahi müfred müzekker zamiri olan ها zamirin ma kabli mazmum ya meksur ya vavı sakine ya ya-i sakine olsa muhtar olan işmam ve revm caiz olmaktır. Bunların ma adesinde işmam ve revm caizdir gibi. ويقتنه, منه, له.

i. Terfi’: Harfi mevkufun ma kabli harfi med ya harfi liyn olsa mazmumlarda yedi vecih caiz olur. Tul, tavassut, kasr, tul ile işmam, tavassut ile işmam, kasr ile işmam, kasr ile revm. خیر, نستعين gibi. Meksurlarda dört vecih caiz olur. Tul, tavassut, kasr, kasr ile revm. منخوف, الدينيوم gibi. Meftuhlarda üç vecih caiz olur. Tul, tavassut kasr. عالمين, لا خیر gibi. Ama misallerde iskân da revm de işmam da caizdir. من الامر misallerde iskan da revm de caizdir. ان البقر misallerde yalnız iskan caizdir.

Malum ola ki vakıf dört nevidir. Evvelkisi ma ba’disine manası tamam olmayandır. Buna vakf-ı ıztırari diyenler hal ıztırarın ğayrı da kabihtir. Muzaf, fiil, mübteda üzerlerine vakıf dahi makul beynehü fail ile mef’ul beynehu vakıf gibi.

İkincisi, vakfı hasendir. Ma ba’disine mana tamam olup da ancak lafzan ma ba’dine müteallak ola mevsuf ile sıfat beyninde bedel ile mübeddel minh beyninde vakıf gibi. Vakf-ı ıztırari nev ile vakf-ı hasen nevinde ma ba’dleri ayet evveli ise ma ba’dleri ile ibtida olunur. Değilse ma kalbileri ile ibtidâ olunur.

Üçüncüsü, vakf-ı kâfidir. Mana tamam olup da ma ba’deinde ancak mana müteallak ola. وما رزقنا هم ينفقون من قبلك علي هدي من ربهم üzerlerine vakıf gibi.

Dördüncüsü, vakf-ı tâmdır. Mana tamam olup da ma ba’dde lafzan da manen de müteallak olmaya. مالک يوم الدين, نستعين üzerine vakıf gibi. Bu iki nevide ma ba’diyle ibtida olunur.

j. Tezyîl: Bilinmelidir ki Hafs kıraatinde halet vakfında yedi kelimenin ahirine bir şeyden bedel olmayarak elif lahik olmuştur. Elif üzere vakıf olunur. Biri mütekellim vahde zamiri olan انا dir. Cemi mevzularında Elif üzerine vakıf olunur. Biri dahi لاكنا dir. Bu ikisinde sair kuralar dahi Hafs’a muvafıktır. Biri dahi الظنونا dir. Biri dahi الرسولا dir. Biri dahi السبيلا dir. Bu üçünde İbn Kesir Hafs’a muvafıktır. Biri dahi سلاسلا dir. Hafs’tan bir rivayette dahi Lam’ı iskân ile vakıftır. Biri dahi evvelki قواريرا dir. İkincide sükûn üzere vakıftır.

k. Sekt: Teneffüssüz savtı katı etmektir. Ama zamanı vakıf zamanından az ola. Vakfın zamanı nefes alacak kadardır. Sekte vasla mahsustur. Sektenin hükmü iskânda, revmde, işmamda, ibdalde dahi ğayrı da vakıf gibidir. Ru'ûs ayette sekte gelmiştir. Gerek ma ba'dine tealliki ola gerek olmaya. Ama ru'ûs ayetin ğayrı da Hafs'tan dört mevzuda gelmiştir. رانبل ,راقمن ,هاذا مرقدا من قيعا عوجا. Ve dahi Ebu Cafer'den evail sure olan harfi mu'ceh de gelmiştir. طسم ،طس ،طه ،ص ،ن ،كهيعص ،ق ،عسق ،حم ،حم ،المص ،الر ،الر الم. İdğam, ihfa olanlarını sekte ile izhar lazım olur ve dahi Hamze kıraatinde ma kalbindeki sakinlerde sekte gelmiştir. قال الله ماعلي نقول وكيل والارض ,عليهم النذرتهن ,بني آدم ,خلو إلي ,من آمن ,من آمن de Kale üzerine sekte mervîdir. Ama kavli ile mekul beyninde vakıf kabih olduğu gibi sekte dahi kabihtir. Evveli budur ki kuvve-i ni'meyle Allah lafzının قال ye fail olmak tevehhümünü def etmelidir. Buna sahip medarik zikir buyurmuşlardır. Ve dahi Ha-i sektelerin vasıllarında bazı kura indinde vakf-ı yesire lazımdır. Âsım cemi mevazıda vaslında Ha'yı isbat eyledi. Bazıları حسابيه ,كتابيه lafızlarının ğayrı da isbat etmediler. Ama vakıf halinde Ha-i sektelerin isbatı muttefekun aleyhtir.

3. Hatime fi Keyfiyeti Tilâve

Seb'atu ve Aşere kurraların tilavette 3 tarîkleri vardır. Tahkik ve tedvir ve hadr. Tahkik, tertile derler bu İmam Asım, Hamze, Verş'in muhtarlarıdır. Yani kıraatte teenni eyleyip her harfe ziyatesiz noksansız hakkını vermektir. Mesela medleri kendiyle böyle cera nefsten ve ifrattan salim kılıp ve dahi teşditleri iki harf izhardan egal olmadan muhaffefleri itimattan sakinleri tahrikten harekâtı tevlid harften ra'yı tekrardan nunu tadninden salim kılmaktır. Ve dahi hemzeleri tahkik etmek hareketi sekan itmam eylemek izharları itimat kılmaktır. Ve dahi hurufu birbirine karıştırmayıp vukuftan caiz olanı mülâhaza edip ihfaları harfeyden egal harfu vahidten ekser kılmaktır. Galiban kasır ve ihtilastan hazreylemektir. Ama tedvir tahkik ile hadr beynin de vasattır. Bu tarik İbn Amir, Kisai, Halef mezhebidir. Cemi eimmeden mervidir. Ama hadr İbn Kesir, Ebu Amr ve Kalun, Ebu Cafer, Yakub'un muhtarlarıdır. Sûratle kıraatdır. Mesela kasır ile teskin ile ihtilas ile idgam kebir ile tahfif hemzat ile dahi bunların gayri mervi olanları ile kıraattir. Vaslı ihtiyar eyleyip lafzı hurufu arabi tagyirden harfi harfe karıştırmaktan hazretib dahi ihfadan harfi medden medlerini giderip ebter kılmadan ekser harekâtta ihtilastan fevat gunneden bir cümle rivayet sahih olmayanlardan hazretmelidir.

Malum ola ki bu üç tarik ile kıraat caizdir. Ama tedvir ehli eda indinde muhtardır. Ve dahi kıraatte cehr de ısrar da caizdir mervidir. Niyeti sahihaya mukarin olanı aladır. Ama ehli fisk ve ehli kitabın elhaniyeye namatı mevsikadır. Ondan tahzir rivayet sahihadır. Fî zamanına luhumu acemiye ile olan tilavetler minha anhu olmaya şibihtir diye Aliyyul Kar’i Şerhul Mişkâtı’n camiul usul de naklemiştir. Elfaz hurufun sıhhatini muhafaza ile olursa mekrurtur. Olmazsa haramdır. Mağır mana ise müfsid sâlattır. Lahin çenede kalır. Ve heman taliye layık olan hasen saft ile ilhanu arabi ile tilavet eylemektir. Bu me’muriye ilhani arabtan murad negamat tekellufsuz hükmü tabiat esvati selika ile kıraattir. Nitekim arabın halleri budur. Tilavetlerinde kendileri tabiat olan esvatı tabileriyle tilavet ederler gayrını tahsin edemezler. Pestalinin savtı hasen değil ise mümküm mertebe savtını tahsin eyleyip ana ve tehzir ve temtid ve ter’id ve tergis ve tadrib ve tahzinden safi ve kendi ile cera nefesten var. Nakkini nefes ile takrîrden âri ve hurufu meddin savtlarını dahi zagdından salim kılıp dahi bunları emsaline kıraate tabain nefret eylediği ve kulub ve esman mec eylediği haletten savtını tecrid ederek ve edai muharicte ve beyanı sıfatta mubalağayı terk ederek tecvide riayet ile kıraatı sehleye acveye halveye latife tahsil edeye aslen ol kıraatte mesnea velevki vete’id ve tekellüf ve tesna’ı ve tendau olmayıp vucuhu edatan bir vecihle kelamu vusha ve tıba’ı arabtan hâric olmaya.

Ve dahi malum ola ki ehli eda indinde lahn iki nevidir. Biri celi ve birisi hafidir. Lahni celi hurufta ya hareke ya sukunda hatadır gerek mana mütagayyır ola gerek olmaya hurufta hata zatı harfi ya sıfatı lazimesini tebtıl etmek ya harfi ziyate etmek kalkalede hemze ziyadesi gibi ya harfi noksan etmektir. Meddi tabileri terk etmek gibi harekete hata bir harekeyi bir harekeye ya sukuna tebdildir. Sukûnda hata sukûnu harekeye tebdildir.

Lâhnı celi iki kısımdır. Biri hem mana mütegayyer hem arafu araba muhalif olandır. Biri dahi ancak araba muhalif olandır el hâsıl manayı tagyir eden lahnı celidir. Lâhnı hafide mana mütegayyır olmaz. Ancak arafa muhaliftir.

Lâhnı hafî de iki kısımdır. Biri avamı malumlarıdır. İhfayı, kalbı, izharı, idgamı, tergıkı, tefhimi, meddi, kasrı terk etmek biri dahi ancak havasın malumlarıdır. Ra’yı tekrar, nunu tatnîn, dahi mahallinin gayrı ya da lamı tağliz, ra’yı tergik dahi mahreci vahid külliyesi zınnında olan maharici ceziyede hata gibi bu hata sıfatı bakî oldukça tagyir hurufa müeddi değildir. Ama maharici mütemeyyizde sıfat baki olarak hata kaçma mümkün olmaz. دال ayn

mahrecinden ve bilaksi ihraci gibi kaç a tekellüfü kesira ile mümküm olur. Eđer mahrecin beyinde kurb bulunur ise lahnı hafinin kısmı saniyesinden olur. Ra'i mühmileyi Da'i mühmele mahrecinden vebilaksi ihraci gibi ve eğer mahrecin beyinde ba'd bulunursa Da'li mühmeleyi Za'li müceme mahrecinden vebilaksi ihracı gibi. Bu lahni celiden olur. Lahni celi harami kat'idir. İkabı şedide müstahaktır. Kur'an'ı Kerim'i lahn'i celiden kurtaracak kadar tecvide riayet etmek her kariin üzerine farzı ayndır. Lahn hafinin kısmi evveli mekruhu tahrimdir. Üzerine hafi ikab vardır. Kur'anı Kerimi bundan tahlis edecek kadar tecvide riayet etmek vacibtir. Kısmı sa'ni mekruhu tenzihtir. Sevabı nakıs olur bundan tahlis için tecvide riayet müstehabtır.

Amma fesati salât hakkında hüküm lahnın budur ki ulamı kıraat ilminden mutlak lahni celisi, hafisi müfsit sâlattır. Zira Kur'an-ı hakîm tecvid ile nazil oldu. Lahn ile revnakı fesahatı gider. Karae niyetinden çıkar mutlak lahnden tahfiz farzı lazımdır dediler ama fukahai azamı indlerinde kadeye meriyye budur ki i'rabde hata harekât, sekanatta hata tahfif müşeddet kasır memdüt ve aksileri dahi i'rabde hatadandır. Ve dahi hurufta, kelimatta cümlelerde hata gerek ahirin va'z tariki ile ola ve gerek ziyate ve noksan tariki ile ola ve gerek takdim, te'hir tariki ile ola ve dahi vasılda, vakıfda hata. Bu hatalar manayı tahyir edip itikadı küfre müeddi olursa kıraatte ve gayri ya da müfsid sâlattır. Vakfı tam ile mevsul olan tebdil cümle bundan müstesnadır. Müfsit değildir. Hak budur ki marifet vukuf, vazilet babındandır. Mutlaka vakıfda ve vetruk mana tagyir fahiş ile mütegayyar olsa böyle alim bilmanadan amden dahi olursa böyle müftaya olan ademe vesat salattır diye ziyai maneviyede ve gayriyede mısrahtır. Şariyi meniye dahi idlak üzere ademi vesat zikir eyledi ve eğer o hatalarda tagyir mana küfre müeddi olmazsa o lafzın kıraatinde misli olmayıp manası dahi lafzi kıraatin manayı muraddan gayet ba'd olup da mana tagyir fahiş kavi ile mütegayyer olursa yani mananın beyinde aslen münasebet olmazsa gurab mevzuunda gubar lafzı gibi.

B. Tenbihat

Ta'li tilavetinde hurufun hakkı ve müstahakkını edada teykiz ve mürakabe ve cehd ve mübalağa üzere olaki harf mütehalifenin tecavüfleriyle usur hutuk ve zeel ve halelden müsavin ola zira terki b hali infirat hali gibi değildir. Bu ciheden denildiki من أحكم صحة التلفظ pes tali tahfiz ve tevakku üzere olduğu mevzular

bunlardır ki icmâlen zikrolunur. (İ) Sûrat ile kıraatlerde hemzeleri hazf ya teshil harfi müfhimin ma kalbinde tefhim elfat mürkiğaya tefhim ma kablileri tefhim terkiklerinin imaleyi sugra haddine deyin mübalağa müfhimin mücavir olan harfi münhifazayı tefhim ilmen misâl olunan vakfî halinde meddî ma ba'dine hemze konarak sebebi medsiz medleri haddi tecavir.

(ب) Ba'nın cehrini giderip "Pa" gibi telaffuz harfu galgale sakın oldukta galgaleyi izhar hareke ya teştit haddine deyin galgalede mübalağa harfunun gayrida galgale (ت) Ta'nın şiddetini giderip harfî rihvet gibi kılmak şiddetinde mübalağa eyleyip müteharrik gibi kılmak hemsini giderip دال gibi kılmak. (ث) Se'yi sin gibi telaffuz nokta (ج) Cim'i la cehri çimi Farisi gibi teleffuz şiddetini gidermek (ح) Ha'yı ها، خا gibi teleffuz subhan misli oldu idgam بمزحه، misellerinde ademu beyan (خ) Ha'yı terkik vakti sukunda gayni mu'cemenen halis kılma. (د) Dal'i sukunda ta gibi kılıp cehrini gidermek kalkalesini gidermek (ذ) Zal'i ظا، زاي gibi telaffuz.

(ر) Ra'nın tekririni izhar mahallinin gayrida tefhim ve tergik tekririni ihfada mübalağa edip müşeddedinde طا mühmile gibi telaffuz (ز) Za'yı ظا، ذال gibi bila safir telaffuz cim da ma kalbilerinde ademu beyan (س) Si'ni ثا gibi bila safir telaffuz صاد gibi tefhim cimden evvel ademu beyan (ش) Şin'in tefeşşisini giderip sin gibi kılmak cim'in ma kalbinde ademu beyan (ص) Sad'ın safirini itbakını gidermek

(ض) Dad'ı mahrecinden ademi ihraç terkik etmek ثا'nın ma kablinde ademu beyan یظ mu'ceme ile cemi olduk da beyanında ademü ihtimam (ط) Ta'yı تا gibi kılıp idbakını tefhimini giderip hemz vermek (ظ) Za'ya safir verip زاي müfhime gibi kılmak (ع) Ayn'ı hemze gibi şiddet verip aksa halkten çıkarmak cehrini giderip حا mühmile gibi kılmak tekerrüründe izharlarını muhafaza etmemek. Elif'in ma kablinde harfî şedid gibi bilkülliye habsi savt etmek. Elif'in ma kablin de tefhim etmek ها ma kablinde izharını terk etmek. (غ) Ğaynı terkik ayn'ın, ğaf'ın, şin'in, dat'ın ma kabli lerinde ademi beyan izharında gargara etmek (ف) Fa'yı فوا، فو gibi telaffuz misalde idgam vav'dan imtiyaz için kalkale ya sekte etmek mim ile vav'ın ma kalbilerin de ademü izhar tekrar oldukta beyanında ademü ihtimam (ق) Kaf'ı كاف gibi kılmak (ك) Kaf'ın şiddetini giderip icrai savt etmek şiddetine, hemzine ihtimam eyleyip kaf'ı acemi gibi kılmak tefhim etmek.

(ل) Lam'ı جعلنا، ظللنا misallerde idğam etmek ihfa etmek. Beyanında kalkale edip mübalağa etmek. Harfî müfhimi ma kablin de ya ma ba'dinde tergikine ihtimamı terk etmek (م) Mim sakın olup fa'ya vav'a uğradıkta ihfa ya idgam etmek izharında mübalağa için müteharrik kılmak harfî müfhimin ma kablin de müteharrik olduk da tefhim etmek. (ن) Nûn sakın olup vav'a fa'ya uğradıkta şiddetini vermeyip ihfaya izhar eyleyip idgam etmek makamı ihfada izhar etmek يعلمون misalinde ihfa etmek müteharrik olduk ta tefhim etmek tekrarladığında beyanında itinayı terk etmek. Ama لا تأمننا da Ebu Cafer'in ma ada aşera kura ları için iki vecih vardır. Biri idğam sahih ile işmam biri dahi bila idğam revm. Ama Ebu Cafer işmamsız revmsiz mahz eyledi. (و) Vav'ın her halde tergiki lazımdır. (ه) Hâ'i te'nisi vakfında tahrik vakfında ma ba'dine hemzeyi sakineye ziyade etmek vakfında beyanını terk etmek حـ mühmile gibi telaffuz (ي) Ya'yı müteharrik oldukta lütfile ihracına itinayı terk etmek harfî med oldukta mümkinini hasen etmemek ba husus ma ba'dinde müteharrik ola الذي يوسوس gibi. Müşeddet oldukta ondan tahfazı terk etmek mükerrer oldukta ademü izhar ademü beyan يحيى نستحي gibi ma husus evvel kisi müşeddet ola ولي الله gibi.

1. Teşdid: Her harfî müşeddetin teşdidini idmam etmemek vakfında izharını için tahrik.

2. Sukun: Sukun ilmü misalleri vakfında dahi المنعوت، المغضوب de itmam eylemeyip harekeyi ihfa ve ihtilas etmek izhar için üzerine sekte eylemek.

Hareke: Harekeyi ihtilas caiz olmadığı mevzuda bahusus kesrateyni mütecavirayni ya dammeteyni mütecavirayni yanlarında ihtilas ile telaffuz eyleyip itmam etmemek. Meksur ile mezmum cemi oldukta ikisinde meksur ya mazmum telaffuz etmek fethanın ma ba'di ya sakın oldukta kesraya imale etmek يديه gibi fethayı dahi mahallini imalede havf için tefhim etmek fethayı işbah eyleyip elifu mümale tevellüt ettirmek bahusus خير يوم misallerin haleti vakfında olan.

3. Vakf: Kat'u savt etmeden vakfın hükmü olan teskini vermek ta'i te'nisi, ha'i kalbsiz vakfın hükmünü vermek tenvini elife kalbsiz vakfın hükmünü vermek. Revmsiz, işmamsız meddi arızsız vakfın hükmünü vermek dahi bu zikir olunan şeylerin emsalinde ve bu mevzuda tâ'li mezkûr olan mahzûrat ve halil ve zelilden tevkîh ve hazr üzere ola. Taki

tecvid harufu bulunup her harfın hakkı ve müstehakkını eda eyleyip Kur'an-ı hakîmin kendiye şefi ola.

بإذن الله تعالى تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب

Metnin devamında Saçaklızade'nin *el-Cühdü'l-Mükill* isimli eserinden alıntılar bulunmaktadır. Eserin kendisinin yanında bilindiği şerh ve ekler vardır. Biz sadece Eskicizade'nin çevirisini yapmış olduğu eseri inceledik. Eserin haşiyelerinde de eserin içinde geçen kelimelerle ilgili önemli bilgiler ve açıklamalar bulunmaktadır.

2. Eserin İncelenmesi

Bu bölümde eserin Birgivi tarafından hazırlanmış aslı ile karşılaştırma yapacağız. Eserin incelenmesinde Ahmed bin Muhammed Mağnisi'nin Terceme-i İbn Cezerî isimli eserinden faydalanılacaktır.

a. Giriş

Eskicizade eserin girişinde Allah-u Tealâ'ya hamd ve peygamber efendimize salavattan sonra tecvid ilminin şerefli bir ilim olduğundan ve her kârinin bu ilmi bilmesinin gerekliliğinden bahseder. Tecvide riâyet etmenin farz olduğunu bildirir. Birgivi'nin eserinin tercüme edilmesi için kendisine özel bir istek olduğu, eserin tercümesi için iznin alınarak eserin umuma fayda için tercüme edildiğini bildirir.

Birgivi tarafından hazırlanmış eserin aslında Allah-u Tealâ'ya hamd ve peygamber efendimize salavattan sonra ve ba'du diyerek bu risalenin her Kur'an okuyucusuna gerekliliğini bildirir.

b. Beyan-ı Tecvid

Bu bölümde müellif tecvidin tanımını yapmıştır. Eskicizade'ye göre tecvidin tanımı şöyledir: Tecvid diye her harfin sıfattan hakkını ve müstehakkını vermektir.⁵⁰ Hâşiyesinde ise eserin orijinal metni yanında Ali el-Kâri'nin İbn Cezerî'nin mukaddimesinin şerhinden alıntı vardır. Bu alıntıda harflerin sıfatlarını da açıklar. Eskicizade sıfatı zâtiyye ve lâzımıyyenin tanımını yaptıktan bu sıfatların yerine getirilmemesi Lâhn-ı Celi'dir der ve harflerin sıfatlarını belirtir.

Birgivi eserinin devamında “Tecvid” diye devam eder ve şöyle tanımlama yapar.

Tecvid her bir harfin hakkını ve müstehakkını yerine getirmeye muktedir olunan bir melekedir.

Eser harflerin sıfatlarıyla devam eder. Harflerin sıfatlarını lâzımı ve arızı diye ayırarak konuyu anlatır.

Tecvidin tanımına baktığımızda İbn Cezerî'nin tecvid tanımının aynısı belirtilmektedir. İbn Cezerî'nin tecvid tanımı şöyledir:

Tecvid her harfin hakkını ve müstehakkını sıfatları yönünden yerine getirmektir.⁵¹

c. Bab-ı Sıfat-ı Zâtiyye

Eskicizade bu bölümde harflerin mahreçlerini İmam Ca'berî kavli üzere on altı olduğunu belirtir. Birgivi'ni eserinde böyle bir başlık yoktur. Eserin hâşiyesinde el-Cühdül Mukil'den alıntı yaparak harflerin mahreçlerinin on altı olduğu hususunda Saçaklızade'nin görüşüne yer verir.

Harflerin mahreçleri konusunda ihtilaflı görüşler vardır.

el-Ca'berî ile Şatibi, İbn Berrî, İbn-ü Keysan harflerin mahreçlerinin on altı olduğu görüşünü savunur.

⁵⁰ Eskicizade, Terceme-i Dürr-i Yetim, İzmir, 1884,s.2

⁵¹ İbn Cezeî, Manzumetü'l Mukaddime alâ Karii'l Kur'an-i en Ya'leme, s.3

İbn Cezerî ise harflerin mahreçlerinin on yedi olduğunu belirtir. Halil b. Ahmed, Mekki b Ebi Tâlib, Ebu'l Kasım el-Hüzeli aynı görüştedirler.⁵²

Kutrub, el-Cermî, el-Ferra, İbn-ü Düreyd ise harflerin mahreçlerinin on dört olduğunu savunurlar.

Harflerin mahreçlerinin bilinmesi için ise harfin sakin veya şeddeli olup kendisinden önce harekeli hemze harfi ile okunmasını belirtir. Harflerin mahreçlerinin işlerken Saçaklızâde'nin el-Cühdül Mukil'den hâşiyede alıntılar bulunur.

Dudak bölgesi harflerinden “Vav” harfini işlerken harfin kalınlığı ve inceliği konusunda ihtilâfı belirtir. İbn Şâtıbî ve İbn Cezerî'nin belirttikleri “Vav” harfinin kalın olduğunu belirtir. Tefhim sıfatı “Vav” harfine ait değildir. İmam Mekkî ve Ali el-Karî'nin görüşünü savunarak “Vav” harfinde tergik sıfatı olduğunu belirtir.

Mağnisi Terceme-i İbn Cezerî isimli eserinde “Vav” harfi ile ilgili aynı bilgiyi naklederek her iki durumda “Vav” harfinin okunuşunun güzel olduğunu belirterek “Vav” harfinin sıfatına dikkat çeker.⁵³ Ayrıca iki dudak harfi olan “Vav” ve “Fa” harflerinin yan yana geldiklerinde mahreçlerinin birbirinden ayırt etmek için dikkatli olunmalı der.

Konu lazımî sıfatlar ile devam eder. Eskicizade'nin eserinde Birgivi'nin harflerin sıfatları ile ilgili yazdığı bölüm hâşiyede yer alır.

Harflerin sıfatları sırasıyla; Cehr, Hems, Şiddet, Rihvet, Beyniyye, İsti'lâ, İnhifad, İtbak, İnfitah, Kalkale, Safir, Ğunne, Tekrir, Tefeşşi, İstitale olarak sıralanır.

Harflerin sıfatları konusundan dikkatimizi çeken kalkale sıfatının tanımında cehr ve şiddet sıfatlarının bulunmasından kalkale yapılmasının gerekliliğidir. Eskicizade, “Hemze” harfinin de cehr ve şiddet sıfatına sahip olduğunu lakin kalkale yapmanın öksürmeye ve kasmaya benzeyeceğini belirtir.

⁵² Mağnisi, Terceme-i İbn Cezerî, s.30

⁵³ Mağnisi, Terceme-i İbn Cezerî, s.107

Mağnisi'nin Terceme-i İbn Cezerî'de "Hemze" harfî ile ilgili aynı görüş savunulur. Ayrıca Mağnisi "Kâf ve Ta" harflerinin kalkale sıfatına dâhil olmadıklarını hems sıfatının gereği olarak belirtir.

İbn Cezerî'ye göre ise harflerin sıfatları on sekizdir. Bunlar, Cehr, Hems, Şiddet, Rihvet, Beyniyye, İsti'lâ, İstifale, İnfitah, Itbak, Ismat, İzlak, Safir, Kalkale, Liyn, İnhıraf, Tekrir, Tefeşşi, İstidale'dir.

Mağnisi'ye göre harflerin sıfatları on yedidir. İnhıraf sıfatının Kur'an-ı Kerim'i okumada faydası açık değildir. Mağnisi eserinde İbn Cezerî'nin Neşr isimli eserinden iki sıfat daha ilave ettiğini belirtir. Muhammed Mekki'nin kırk dört sıfatından üç tane daha ekleyerek yirmi üç sıfat anlatmıştır.⁵⁴ Bu sıfatlar şunlardır:

Cehr, Hems, Rihvet, Şiddet, Beyniyye, Kalkale, İsti'lâ, İstifale, Itbak, İnfitah, Tefhim, Tergik, İzlak, Ismat, Safir, Lîn, İnhıraf, Tekrîr, İstidale, Hafa, Zuhur, Tefeşşi, Ğunne.

Birgivi ise harflerin mahreçlerini sayı belirtmeksizin belirtir.⁵⁵ Belirtmiş olduğu mahreçlerin sayısı on altıdır. Ayrıca mahreç konusunu işlerken dişler ile alakalı Rabaiyye, Seniyye dişlerinin tanımını yapar. Konu harflerin sıfatları ile devam eder. Harflerin sıfatları Eskicizade'nin esere eklentisi yoktur. Sıfatlar aynı sayıda verilmiştir.⁵⁶

Harflerin mahreçleri hususunda Birgivi'nin İbn Cezerî'nin görüşünden farklı bir görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Eskicizade'nin belirtmiş olduğu İnhıfad sıfatı Mağnisi'de İstifale olarak geçmektedir. Mağnisi İstifale'nin tergikine İnhıfad demiştir. Sıfatların sayıları Eskicizade'nin eserinde belirtilenden fazladır.

d. Bab-ı Sıfatı Arıza

Eskicizade İmam Birgivi'nin "Tefhim" diye devam ettiği bölümü Bab-ı Sıfatı Arıza diye ayırmıştır. Birgivi'nin eserinde başlık olmaksızın konu devam eder.

⁵⁴ Mağnisi, Terceme-i Cezerî, s.110

⁵⁵ Birgivi, Dürr-i Yetim, s.1

⁵⁶ Eskicizade, Terceme-i Dürr-i Yetim, İzmir, 1884, s.3

Eskicizade Tefhim ve Tergik sıfatlarını sıfatı arızalardan sayar. Mağnisi’de ise sıfatı lâzımelerin içindedir.

Eskicizade Sıfatı Arıza bölümünde sırasıyla Tefhim, Tergik, İdğam, İhfa, İzhar, Kalb (İklab), Med, Vakıf, Sekte konularını Birgivi’nin eserinde olduğu gibi sırasıyla işler. Konuların işlenmesinde eserin orjinalinden farklı olarak Med konusunda İmam Verş, İmam Ebu Amr’ın ve İmam Hamze’nin görüşüne yer verilerek Meddin mertebeleri belirlenmiştir.

Vakf’ın tanımı Birgivi’nin belirttiği şekilde nefes alarak sesi kesmektir. Vakıfta aslolan iskândır.⁵⁷

İbn Cezerî’nin tanımı ise şöyledir: Vakıf, kelime üzerinde kıraâte tekrar başlamak düşüncesiyle adet olduğu üzere nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.⁵⁸

İbn Cezerî’nin tarifi biraz daha açıklayıcıdır. Eskicizade vakıf konusunda eserin aslından farklı olarak Hafs rivayetine göre vakıf halinde uzatılan, vasl halinde kasr yapılan kelimeler verilmiştir. Bu kelimeler; سلاسلنا لكانا الرسولا الظنونا انا kelimeleridir.

Eskicizade Sekte’nin tanımını şöyle yapar. Sekte teneffüssüz sesi kesmektir. Ama zamanı vakıftan kısadır. Birgivi’nin eserinde bulunanmayan Hafs rivayetine göre farklı okunan kelimeleri de belirtir. Bu kelimeler; بل ران عوجا من مرقدا من راق kelimeleridir. Ebu Cafer’e göre Huruf-u Mukatta’a ‘nın sektelerini de örnekler. Eskicizade sekte konusunu İmam Hamze’ye göre sekte yapılan kelimeler ve Hâ-i Sekte bahsi ile konuyu bitirir.⁵⁹

e. Hâtimetü fî Keyfiyyeti’t-Tilâve

Bu bölümde Eskicizade eserin aslına bağlı kalarak önce okuyuş mertebelerini (tertil, tedvir, hadr) anlatmıştır. Konunun işlenişi eserin şerhi niteliğinde olmuştur. Eskicizade tertil,

⁵⁷ Hüdâi, Hamza, Tecvîd-i Edâiyye, s.53, ed-Dânî, Ebu Amr Osman b. Saîd, et-Tahtid fî’l-İtkâmi ve’t-Tecvîd, s.169

⁵⁸ Muhammed Mekkî, Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fî İlmi’t-Tecvîd, s.201, Salah Sâlih Seyf, el-Akdu’l-Müfid fî İlmi’t-Tecvîd, tsh. Muhammed Said Fakîr el-Afganî, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Umman, 1987/1408, s.80, Saçaklızade, Muhammed b.Ebî Bekr el Mer’aşî, Cühdü’l-Mukil, s.247

⁵⁹ Eskicizade, Terceme-i Dürr-i Yetim, İzmir, 1884, s.19

tedvir ve hadr konularını kıraat imamlarının (Asım, Hamze, Ebu Amr, Ebu Ca'fer, Verş, Ya'kûb, İbn Kesîr, İbn Âmir, Kisâî) görüşleri ile açıklamış, hangi imam hangi okuyuş tarzını benimsemiş belirtmiştir. Son olarak tedvir okuyuşun daha efdâl olduğunu belirtmiştir. Ehl-i Eda'nın görüşü olarak ifade eder.

Bu bölüm lahn konusu ile devam eder. Lahn iki çeşittir. Lahn-ı Celî ve Lahn-ı Hafî. Lahn-ı Celî ya harekede, ya harfte, ya da sükûnda meydana gelir. Lahn-ı Celî manayı bozup Arap diline muhalif olandır. Lahn-ı Hafî sıfatı arızalarda meydana gelendir. Lahn-ı Hafî iki kısımdır. Birincisi avamın bildiğidir ki bunlar; İhfayî, İzharî, Kalbî, İdğamî, Tergîkî, Tefhîmî, Meddî, Kasrî terk etmektir. İkincisi ise havasın bildiğidir ki bunlar; “Ra” harfinin tekrarını yapmamak, “Lam” harfini tağlîz üzere okumamak gibi.

Eskicizade'nin bu görüşü Mağnî'sinin görüşü ile aynıdır. Mağnî'si, Ali el-Kârî'den alıntı ile Lahn-ı Hafî'yi ikiye ayırır. Ayrıca İbn Cezerî Temhid isimli eserinde tam bir hareke üzere vakfetmeyi Lahn-ı Hafî'den saydı.⁶⁰

f. Tenbihat

Eserin bu bölümü birçok eserde bulunması gereken faydalı bir bölümdür. Eserin aslında ve Eskicizade'nin bazı eklemeleriyle tercümesinde bulunan bu bölüm Kur'an tilavetinde harfin hakkı ve müstehakkını vermede dikkat etmemiz gereken hususları hatırlatır. Her harfin hakkında bilinmesi gereken hususlar madde madde anlatılmıştır.

3. Eskicizade'ye İbn Cezerî'nin Etkisi

İbn Cezerî'nin⁶¹ eserlerinin Osmanlı tecvid literatüründeki yeri önemlidir. Osmanlı'nın ilk döneminde kıraat ilmini öğrenmek isteyenler Mısır ya da Şam'a gidiyorlardı.

⁶⁰ Mağnî'si, Terceme-i Cezerî, s.148

⁶¹ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz: Askalânî, *İnbâü'l-ğumr*, III, 466- 468; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 255-257; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 298-299; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, s. 721-722; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 687-688; Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, XX, 551-557.

Kıraat ilmini Anadolu topraklarına taşıyan İbnü'l-Cezerî'dir. İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı devletinde uzun müddet kalması ve ilmi faaliyetlerde bulunmasında talebesi Mü'min Efendi'nin⁶² etkisi vardır. Mü'min Efendi 783/1381-1382 senesinde Şam'a giderek İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429)'den kırâat dersi almıştır. Ardından Anadolu'ya dönerek Ayaslug'a yerleşmiştir. Sonra Manisa Beyi Saruhanoğlu'nun davetiyle Manisa'ya yerleşerek orada hatip olarak görev yapmıştır. Yıldırım Beyazıt, 792/1390 tarihinde Manisa'yı alınca Mü'min Efendi'yi Bursa'ya getirmiş ve I. Murad imaretinde hatip olarak görevlendirmiştir. Hatipliğin yanında kırâat dersleri de veren Mümin Efendi, çok sayıda kişiye kırâat-ı aşere ve seba okutmuştur. Yetiştirdiği talebeleri arasında Ebû Sa'îd el-Bürûcî vardır.⁶³ Ayrıca kırâat alanında Câmi'ü'l Kelâm fî Resmi Mushafî'l-İmâm adlı bir eser⁶⁴ de yazan Mü'min Efendi'nin İbn Cezerî'den önce Osmanlı'da kırâat ilmine hizmet etmiş değerli bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Mü'min Efendi Safer 799 (Kasım 1396)'da vefat etmiştir.⁶⁵

İbn Cezerî, Mümin Efendi'yi Bursa Hatibi-Şeyhi ve Rum diyarında kırâat ilminin kendisinde nihayete erdiği kişi diye tanıtmaktadır. Ayrıca kırâat ilminde öne çıkmış seçkin bir kişi olduğunu ve çok sayıda kişiye kırâat-ı aşere okuttuğunu belirtmektedir.⁶⁶

1300'lü yıllarda Şiraz'dan sonra Osmanlı devletine gelen İbn Cezerî başta dönemin sultanı Yıldırım Bayezid'den büyük ilgi gördü. Padişahın oğullarına kıraat okuttu. *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-aşr* isimli eserini yine burada tamamlamış olup Osmanlı topraklarında kıraatin okutulmasının teamül haline gelmesini sağlamıştır.

İbn Cezerî'nin Fatih dönemine kadar etkisinin devam ettiğini görmekteyiz. Sonraki dönemlerde ise kıraat adına yazılan risalelerde İbn Cezerî'nin etkisi devam etmektedir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Şatîbî'nin (ö. 590/1194) eserlerine yapılan haşiye, şerh ve taliklerin önemli bir yere sahip olduğuna da işaret etmeliyiz.

⁶² Yüksel, İbn Cezeri, s. 162; Cezerî ve Tayyibesi, s. 16, 19

⁶³ İbn Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, Ed. Gotthelf Bergstraesser, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, C. II, s. 283

⁶⁴ 5 Bkz. Süleymaniye ktb., Süleymaniye blm., nr. 44, vr. 1b-64b.

⁶⁵ İbn Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, Ed. Gotthelf Bergstraesser, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, C. II, s. 283

⁶⁶ İbn Cezerî, *Câmiü'l-Esânîd*, vr. 17a.

Eskicizade'nin çevirmiş olduğu esere baktığımızda aslı ile birlikte eserde İbnü'l-Cezerî'nin tecvid tanımı ile aynı tanımın yapıldığını görmekteyiz. Eserin içinde hem harflerin mahreci konusunda hem de tilavetin keyfiyeti konusunda İbnü'l-Cezerî'den alıntılar görmekteyiz. Kitabın kenarındaki haşiyelerde de yine İbn Cezerî' alıntılar bulunmaktadır.

4. Birgivi Dönemi Hazırlanmış Tecvid Eserleri

İmam Birgivi'nin Dürr-i Yetim adlı eseri mîladî 1566 yılında telif edilmiştir. Eserin çıktığı 16. yüzyılda başka tecvid eserleri de hazırlanmıştır. Bu maddede Birgivi dönemi vefat öncesi ve sonrasıyla tecvid eserleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

a. Hüsnü'l-Kârî fi't-Tecvîd

Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi(ö.954/1547)'ye ait eserdir. Çivizade, Osmanlı şeyhülislamlarından. Mentеше eyaletinde doğmuştur. İlim tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Edirne, Bursa ve Çorlu medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ayrıca, Mısır kadılığı görevi de olmuştur. Üç sene şeyhülislamlık görevinde bulunmuştur. Bu dönemde kendisine ait olan eseri Hüsnü'l-Kârî fi't-Tecvîd adlı eseridir. Osmanlı dönemi tecvid eserleri literatüründe İbn Cezerî sonrası daralma dönemi kısa eserlerdendir.⁶⁷

Bu eseri Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonunda bulmak mümkündür.

⁶⁷<https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr> OSMANLI DONEMİ TECVİD ÇALIŞMALARI
“Prof.Dr.Abdullah Emin”

b. Vesîletü'l-İtkân fî Şerhi Rusûhi'l-Lisân fî Hurûfi'l-Kur'ân

942/1536 vefat tarihli Hatîbu Ayasofya Hamdullah b. Hayri efendi'nin eseridir.⁶⁸ Müellif esere Allah'a hamd ve peygamber efendimize salât ile başlayıp Fatıha sûresi tecvidi ile devam eder. Daha sonra harfleri bablara ayırarak anlatır. Nûn harfinin ahkâmı ile konuya devam eder. Her harfteki tecvid kuralını fasıl olarak ayırır ve anlatır.

Bu eseri Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonunda bulmak mümkündür.

c. ed-Dürrü'l-Meknûn fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye

Hüseyin b. Ahmed es-Sirozi, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sine şerh yazmıştır. Eser atmış beş sayfadır. Eserin birinci bölümünde İbn Cezerî'nin Arapça Mukaddime yazılmıştır. Eserin ikinci bölümü ise Besmele ile başlar. Nazım şeklinde önce dua ile başlar. Duadan sonra eseri neden hazırladığının sebebini bir başlıkla anlatır. Eser İbn Cezerî'nin Mukaddemi'sini nazım şeklinde açıklar. ed-Dürrü'l-Meknûn fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye adlı eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

d. Karabaş Tecvîdi

Şeyh Abdurrahman Karabaşı (ö.903/1498)'nin eseri Osmanlı son dönemleri ve günümüze kadar defalarca basılıp yayınlansa da 1498 vefatlı Karabaşı'nın eseri Birgivi dönemine yakın eserlerdendir.⁶⁹

Tarih olarak Birgivi döneminde ele alınmış tecvid eserlerini sunmaya çalıştık. Bu dönemde Kur'an ilimleri ve kıraat ile alakalı önemli eserler hazırlanmıştır. Bu eserleri de

⁶⁸<https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr> OSMANLI DONEMİ TECVİD ÇALIŞMALARI
“Prof.Dr.Abdullah Emin”

⁶⁹ İpek, Ali-Alioğlu, Güler, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid ve Usûl-i Fıkıh Eserler Kataloğu, Erzurum, 1987, s. 6-8.

maddelere ekleyerek devam edelim. Bu bölümle ilgili daha geniş bilgi için Abdurrahman Çetin hocanın hazırlamış olduğu Kıraat ve Tecvid İlimleri Kataloğuna bakılabilir.⁷⁰

e. el-İtkân fi-Ulûmi'l Kur'an

el-İtkân fi-Ulûmi'l Kur'an Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî (ö.911/1517)'nin yazmış bir çok eserin içinde en meşhurdur. Eser, ilk defa Mevlevî Beşîrüddin ve Nûrulhak tarafından Aloys Sprenger'in bir tahlîliyle birlikte neşredilmiş (Kalküta 1852-1854),Beyrut 1973 tarihli iki ciltlik basımı vardır. Ebu-l Fadl İbrahim tarafından tahkik edilerek basılan eser en önemlisidir. Sakıp Yıldız ve Hüseyin Avni Çelik eseri el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an: Kur'an İlimleri Ansiklopedisi adıyla Türkçe'ye çevirmişlerdir (İstanbul 1987).

f. Letâifü'l-İşârât li-fünûni'l-Kırâ'ât

Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö.923/1517)'ye ait İstanbul Atıf Efendi kütüphanesinde eserin *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-ibârât fi'l-kırââtî'l-erbeate'aşer* şeklinde kayıtlıdır. Süleymaniye kütüphanesinde Fatih Koleksiyonunda bulunmaktadır.

Bu eser Kıraat ilmi ile alakalı Arapça bir eserdir. On dört kıraatle rivayetlerini esas alır. Müellif bu eseri hazırlarken yüzün üzerinde eserden faydalandığını belirtmiştir.⁷¹

g. el-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'an

el-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'an Muhammed b. Ahmed el-Mekkî (ö.930/1523) tarafından Kur'an ilimleri ile alakalı hazırlanmış Arapça eserdir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonunda mevcuttur.

⁷⁰Çetin, Abdurrahman,"Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası" (1987) Uludağ Üniversitesi, Sayı 2,Cilt 2,

⁷¹ ⁷¹ Kastallânî, Letâifü'l-işârât, Cilt 1, s. 122.

h. el-Büstân

Salih b. Abdullah el-Ezherî (ö.991/1583) tarafından hazırlanmış bir eserdir.

i. el-Cevahir

Muhammed b. Avfi b. Ahmed el-Müseyrî tarafından hazırlanmıştır. Müellif esere kıraat imamı ile başlar. Eser idğam ve med konularından devam eder. Seksen altı sayfa sayfa olarak hazırlanmıştır. Müellifin vefat tarihi 1006/1597'dir.

5. Eskiçizade Dönemi Tecvid Eserleri

Eskiçizade dönemi tecvid eserlerine Eskiçizade'nin yaşadığı Osmanlı son dönemi 19. yüzyılda ortaya çıkan önemli eserleri ele alarak bakacağız.

a. Terceme-i Cezerî

Ahmed b. Muhammed Mağnisi tarafından hazırlanmıştır.

Terceme-i Cezeri, Daru-t Tıbaeti'l Amire, İstanbul 1280, (1863),51 sayfa; Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301 (1883)

Müellifin bu eseri İbn Cezerî'nin eserinin Osmanlıca tercüme şerhinden oluşmaktadır. Müellif eserinde Şatibiyye ve Ali el Kârî'den faydalandığını giriş bölümünde kendisi ifade etmektedir.

b. İlmi Edâ Risâlesi

Diyarbakirli Muhammed Efendi'ye aittir. İstanbul 1322/1904 yılında yayınlanmıştır.

Aslen 1210 yılında hazırlanmış olan Osmanlıca eser talim adabı, muallim adabı, meharic'i huruf, sıfat'ı huruf, tabii, muttasıl, munfasıl, arız, liyn, medler, ihfa, ızhar, hükmü'ra, idğam, lafzatullah, sekte, vakıf, tilavet gibi konuları içerir. Eser şiir formatında hazırlanmış olup okunması, ezberlenmesi kolay olmasından dolayı takdir görmüştür. Eser Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde mevcuttur.

c. Umdetü'l-Kâriîn Tezkiretü'l Mukriîn

Erzurumlu Seyyid Mustafa Niyazi Efendi tarafından hazırlanmıştır.

Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye, İstanbul, 1320 (1902)

Eserin girişinde Kur'an'ın nuzülü ve tertil üzere okunması ile ilgili bilgiler yer alır. Konunun devamında kıraat imamlarının bazı kelimelerle ilgili görüşlerini aktarır. Kısa ve basit hazırlanmış eser İmam Hafs'ın rivayetiyle okunan kelimeler hakkında bilgilere yer verir.

d. Tecvîd-i Hamza Efendi

Tecvid-i Hamza Efendi, Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301, 16 s.

Müellifin eseri Karabaş Tecvidi ile benzer bir eserdir. Müellif kitabın giriş ve son kısmında bazı eklemeler yapmıştır.

e. Tecvîd-i Edâiyye

Eser Hamza Hüdâî (Hamza Miskîn) tarafından hazırlanmıştır.

Tecvid-i Edaiyye, Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301, 50 s. Matba-i Amire, İstanbul, 1251, 1253, 1280, 52.s. olarak basılmıştır.

Eser Osmanlıca olmakla birlikte Arapça haşıye ve bölümleri mevcuttur. Eserde meharic-i huruf, beyanu tecvid-i Fatiha, faslu'l-besmele, sucüdu't-tilave, ma'rifetu't-tecvid, tehzibu-l kıraat bölümleri bulunmaktadır.

f. Ruhû'l Huruf

Hasan Hüsnü b. Hüseyin tarafın yazılmıştır.

Ruhû'l Huruf, Bolulu İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul, 1299 (1882), 48 sayfa olarak basılmıştır. Risale şeklinde hazırlanmıştır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur'an okuma ile alakalı hüküm ve Kur'an okuma ile ilgili bilinmesi gerekenler, harflerin mahreci işlenir. Birinci bölümün başında Allah'a hamd ve senadan sonra "Kur'an okumak dört şeye munhasırdır" der. Bunlar, meharic-i huruf, sıfat-ı huruf, fenni tecvid, şüb' ilimdir.⁷²

Eserin ikinci bölümü Ruhû'l Huruf, Beyan-ı Tilaveti'l-Kur'an başlıkları ile tecvid konuları anlatılmaktadır.

g. Menşeü't-Tecvîd

Mustafa el-Hac (Şamlı) tarafından hazırlanmış bir eserdir.

Menşeü't-Tecvîd, İstanbul, 1300, 48 sayfa olarak basılmıştır.

h. Tecvid

Osman Pazarî tarafından hazırlanmıştır.

Tecvid, 1308, (1891) 31 sayfa olarak basılmıştır. Akaid-i Diniyye kitabının sonunda bölümdür.

⁷² Hasan Hüsnü b. Hüseyin, Ruhû'l Hurûf, İstanbul, 1882, s.2

i. Tecvîd-i Sehil li Fuyuzati-l Eftâl

Osman Nuri tarafından hazırlanmıştır.

Tecvid-i Sehil li Fuyuzati-l Eftal, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297, (1880) 32 sayfa olarak basılmıştır.

j. Tecvid

Refî Hafız tarafından hazırlanmış bir eserdir.

Tecvid, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1309, (1892), 18 sayfa olarak basılmıştır. Eser Allah'a hamd ve peygamber efendimize salâvattan sonra sırasıyla her konuyu ders başlığı ile meddi tabiden başlayıp tecvid konularını vakfa kadar anlatır. Eserin sonunda Hafs kıraatine göre farklı okunan kelimeler Hatime başlığında anlatır.⁷³

k. Risale fi Tecvidi'l-Kur'an

Süleymaniye kütüphanesinde yazma bağışlardan olan eserin müellifi bilinmemektedir.

l. el-Hüseynî el-Virdü-l Müfid fi Şerhi't-Tecvîd

Sahaflar Şeyhizade Muhammed Esad Efendi tarafından hazırlanmıştır.

el-Hüseynîel-Virdü-l Müfid fi Şerhi't-Tecvid, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası, İstanbul, 1313, 46 s. Matbaa-i Amire, İstanbul, 1248, 1276, 51 s. , 60 sayfa olarak basılmıştır.

Osmanlıca hazırlanmış olan eser Karabaş Tecvidi ile benzer bir eserdir. Müellif esere vakf, imale, lahn gibi konuları eklemiştir.

⁷³ Refî Hafız, Tecvid, İstanbul, 1892, s.18

m. Kifâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd

Eseri hazırlayan Salih Bağdâdî'dir.

Muhtasarı Kifâyeti'l-Murîd fî İlmi't-Tecvid, Suriye Vilayeti Matbaası, 1306, 6 sayfa olarak basılmıştır.

Eser Ahmed Efendi b. Dühman'ın eserinin muhtasarıdır. Müellif, med konularından tabii med, medd-i bedel, muttasıl, munfasıl, arız, liyn gibi konuları; devamında kalkale, lam-ı kameriye, lam-ı şemsiye, nün-u sakın, tenvin, izhar ve hükmü'r ra konularını anlatarak tamamlar.

n. Risale-i Râiyye

Eser Süleyman hafız tarafından hazırlanmıştır.

Risale-i Raiyye, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul, 1311, (1893)'da basılmıştır.

o. Şerhu Cuhdi'l-Mukill

Saçaklızade el-Mer'aşî (ö.1145/1732) tarafından kendi aynı adlı eserine hazırlanmış şerhtir.

Şerhu Cuhdi'l-Mukill fî't-Tecvîd, Vilayet Matbaası, Konya, 1286, 1871, 174 sayfa olarak basılmıştır. Bu Kitapta girişinde müellif, önce "Cühdü'l-Mukill" adlı eserini kaleme aldığını daha sonra ise esere bu şerhi yazdığını beyan etmektedir. Türkiye'de bu eserin yaklaşık on farklı yazma nüshası mevcuttur.

Bu eserin ilk telifi Eskicizade döneminden önceki döneme işaret etse de kaynaklık etmede, tecvid literatüründe önemli bir yere sahiptir.

p. Ta‘rîf-i Tecvîd ve Hecâ

Bu eserin müellifi bilinmemektedir. İstanbul, 1286, 1869, 16 s.

r. Tecvîd (Takrîbu’l-Ezhâr min Tecvîdi’l-Kur’ân)

Bu eserin müellifi bilinmemektedir. Kazan, 1892, 23 s.

s. Manzum Tecvid

Vefat tarihi itibarıyla 1785 yani 18. Yüzyılda yaşamış olan Şumnulu Hafız Hilmi Efendi’nin eserinin basım-yayın tarihi 1849’dur. Bundan dolayı Şumnulu Hafız Hilmi Efendi’nin eserini de eklemeyi uygun bulduk.

Manzum Tecvid, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1265, (1849) 13 sayfadır. Müellif eseri arkadaşlarının isteği üzerine hazırladığını belirtir. Osmanlıca hazırlanmış bir eserdir. Eserin başka eserlerle beraber olan basımında tecvid konusu ondördüncü sayfadan başlar. Manzume-i Şurûtu’s-Salat eseri içinde ilmihal konuları ile beraber hazırlanmıştır.

Müellif eserinde tecvid konularını şiirsel bir üslup ile ele alır. Şiirsel üslubu ile tecvid kurallarını özetler.

Medd-i Lazım:

Sebeb-i meddinsükunu olsa asli ba’de med,

Medd-i lazım dedi ona cümle kura-i beled.

Medd-i Arız

Sebeb-i meddin sükûnu olsa arız ba’de med

Medd-i arız derler ona ezber et ey ercümend.

t. Sual ve Cevaplı Tevid

Üsküplü Ebu'l-Muvaffak Ferid Hafız tarafından hazırlanmıştır.

Sual ve Cevaplı Tecvid, Kasban Matbaası, İstanbul, 1309, (1892)

İsminden de anlaşılacağı üzere eser soru-cevap şeklinde hazırlanmıştır. Harf-i med kaçtır, harf-i med ne demektir gibi sorularla başlayıp; tenbihat, tarif-tasvir, hatime gibi konularla eser sona erer.

u. Mazmu'l-Ehem

Şeyhi Mehmed tarafından hazırlanmıştır.

Mazmu'l-Ehem, İstanbul, 1275, (1859), Taş Baskı olarak yayınlanmıştır.

6. Eskicizade, İbn Cezerî ve Osmanlı Son Dönem Eserleri Arasındaki Benzerlikler, Farklılıklar

Osmanlı döneminde ele alınan eserlere baktığımızda geneli “**Karabaş Tecvidi**” mantığında hazırlanmıştır. Bunların arsında bazı sürelerle ilgili bilgiler veren risale ya da kitaplar da mevcuttur. Bu bölümde Osmanlı dönemi bazı eserlerin hazırlanış mantığı, benzerliği, varsa farklılıklarını anlatmaya çalışacağız.

Abdurrahman Karabaşı'nın tecvid konularını on-on beş sayfada özetleyerek hazırladığı ve meharic-i huruf ile başlayan eseri Tecvîd-i Karabaş'tır. Osmanlı'dan günümüze en çok okunan eser olmuştur.

Mağnisi'nin Terceme-i Cezerî adlı eseri şerh nitelikte bir eserdir. Mağnisi eseri konu olarak işlemiştir. İşleniş biçimi olarak diğer tecvid eserleriyle benzerlik göstermektedir. Asıl olan manzum eseri yeniden konu konu işlemiştir. Mağnisi eseri hazırlarken Şatibiyye ve Ali el-Kârî'den de faydalanarak eseri zenginleştirmiştir. Eskicizade'nin hazırlamış olduğu eser ile

işlemiş oldukları konular benzerlik gösterir. Harflerin mahrecleri, sıfatları konusunda genel olarak aynı ifadeler kullanılır. Eskicizade'nin tecvid tanımı, İbn Cezerî'nin tanımı benzer ifadeleri taşır. Eskicizade'nin eserinin sonunda bulunan tenbihat birçok kitapta farklı bölümlerde işlenir.

Abdülaziz en-Nakşibendî el-Agtaşî ise İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sine Zekeriya el-Ensari'nin ve hocalarından derlediği bilgilerle eseri kaleme almıştır.

Saçaklızâde Muhammed b. Ebubekir el-Mer'âşî'nin Şerhu Cuhdi'l-Mukıll fi't-Tecvîd isimli eserinden Eskicizade'nin eserinde bir kısmı mevcuttur. Saçaklızade'nin eserinden on farklı şekilde el yazma nüshası da mevcuttur.

Hamza Hüdâî (Hamza Miskîn)'nin eseri ise meharic-i huruf ile başlar.

Debreli Hoca Abdülkerim Efendi'nin eseri Karabaş Tecvidi'nin şerhi gibidir. Karabaş Tecvidi'nden biraz daha ayrıntılıdır.

İbnü'l-Cezerî'nin eserine ve Osmanlı dönemi hazırlanmış olan eserlere baktığımızda giriş bölümleri genelde harflerin mahrecleri ve sıfatlarına ayrılmaktadır. Eskicizade'nin eseri de aynı şekilde harflerin mahreci ve sıfatlarını ele almaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi 109 beyitten oluşan bir eserdir. Buna benzer çalışmalar da yapılmıştır. Şumnulu Hafız Hilmi Efendi (ö. 1200/1785) Tecvid konularını şiirsel bir formda ele alan kısa bir tecvid hazırlamıştır.

Eskicizade'nin ve diğer Osmanlı dönemi eserlerin ortak özelliği İbn Cezerî ve Şatibi'den etkilenmiş olmalarıdır. Format olarak ise birbirilerinden bazı konularda ayrılmaktadırlar.

7. Günümüz Bazı Tecvid Eserleri ve Eskicizade'nin Eserinin Karşılaştırması

Günümüz tecvid eserleri ile Eskicizade'nin eseri arasındaki benzerlikler meharic-i huruf sıfat-ı huruf, sıfat-ı lâzıme, sıfat-ı arıza, vakıf, sekte, kıraat esnasında dikkat edilmesi gerekenler gibi konuların ardı ardına ele alınmasıdır.

Günümüz eserleri Eskicizade'nin eserinden daha tafsilatlı daha hacimli gibi görünse de günümüz eserlerine kaynaklık eden, genel olarak tecvid ve kıraat çalışmaları ile ilgili öncelikli bakılması gereken eserler içerisinde yer almaktadır. Tez çalışma vesilesi ile araştırmış olduğum Eskicizade'nin bu eseri ilahiyat fakültelerinde okutulan tecvid kitapları,⁷⁴ münferiden ele alınmış çalışmalar, harflerin mahreci⁷⁵, harflerin sıfatları, kıraatta olabilecek hatalar gibi konuları⁷⁶ ihtiva eden tez-doktora çalışmalarında, makalelerde öncelikli kaynakların içerisinde yer almaktadır.

8. Kaynaklık Etme

Eskicizade'nin tercümesini yapmış olduğu ed-Dürr-i Yetim isimli eser bugün birçok modern tecvid kitabında, Kur'an okuma ile ilgili esasların anlatıldığı kitaplarda, kıraat, tecvid ile alakalı makale ve yazılarda kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı son dönem eserlere baktığımızda kaynaklık etme açısından “Tuhfetü'l-Etfâl”⁷⁷, “Cühdü'l-Mukill”⁷⁸, adlı eserler

⁷⁴ Çetin, Abdurrahman, *Kuran Okuma Esasları*, Bursa 2009; Çollak, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Asım Kıraati*, İstanbul 1989.

⁷⁵ Kurt, Yaşar, “Kuran Tilavetine Meharic-i Huruf”, [https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MEHAR%C4%B0C-%C4%B0%20HURUF%20\(Prof.%20Dr.%20Ya%C5%9Far%20KURT\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MEHAR%C4%B0C-%C4%B0%20HURUF%20(Prof.%20Dr.%20Ya%C5%9Far%20KURT).pdf) (Erişim tarihi: 13.07.2019)

⁷⁶ Ateşyürek, Remzi, “Kuran Tilavetinde Yaygın Hatalar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, s. 157-175.

⁷⁷ Müellifi Süleyman b. Muhammed b. Çelebi el-Cemzûrî'dir (ö. 1204/1789).

⁷⁸ Saçaklızâde Muhammed b. Ebubekir el-Mer'âşî (ö. 1145/1732).

bilinen meşhur kaynaklardandır. Ayrıca “Karabaş Tecvidi” Osmanlı son dönem eserlerinden olmasa bile geçmişte ve halen kaynak olarak kullanılmaktadır.

Eskicizade’nin eserine baktığımızda eserin bilinen meşhur kaynaklar arasında yer almayıp son dönemde daha fazla kullanılması; müelliflerin yeni kaynaklara yönelmek istemesi, bunun yanında tecvid ilmine ilginin artması, yakın tarihte hazırlanmış olup şerh ve haşiyelerle zengin bilgi birikimine sahip olması birincil sebeptir.

Tercüme-i Dürr-i Yetim’in kaynaklık etmiş olduğu eserler.

A. Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*

Eserde başta harflerin mahreci konusunda kaynak olarak alınmıştır. Harflerin sıfatları ile ilgili bölümde yine kaynak olarak alınır. Sıfat-ı arızlar ile ilgili bölümde ihfa, ızhar, idğam konularında kaynak olarak kullanılmıştır. Eserde Dürr-i Yetim de kaynak olarak kullanılmıştır.

B. İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*

Eserde harflerin mahreci, sıfatı lazime ve sıfatı arıza bölümlerinde kaynak olarak kullanılmıştır.

C. Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*

Bu eserde başlıca harflerin mahreci ve sıfatları ile alakalı bölümlerde kaynak olarak kullanılmıştır. Eserin idğam, sakın mim, vasl konusu içinde kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca eserde Birgivi’nin Dürr-i Yetim adle eseri de kaynak olarak kullanılmıştır.

D. Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*

Eserde Birgivi’den kaynaklık alınmıştır.

E. Ahmet Madazlı, *Tecvid İlmi*

Harflerin mahreci ve sıfatları konusunda kaynak olarak kullanılmıştır.

F. Celaleddin Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur’an-ı Kerim Okuma Kaideleri*

Harflerin mahreci, sıfatları, Kur’an’da Hfs kıraatine göre okunan farklı okunan yerlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

G. Mehmet Adıgüzel, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi ve Tilaveti*

Harflerin mahreci konusunda kaynak olarak kullanılmıştır.

H. Abdullah Benli, *Hafs Rivayetiyle Asım Kıraatinin Tecvid Kuralları*

Harflerin mahreci ve sıfatlar konusunda kaynak olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in indiğinden bugüne doğru bir şekilde okunması için çalışılmıştır. Bu konuda ilk öğretmen de peygamber efendimizdir. Daha sonraki dönemlerde Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam bu alanda ilk eser ortaya koyanlardandır.

Tecvid ilmi ile alakalı peygamber efendimiz döneminden itibaren çalışmalar başlamış, Osmanlı dönemi öncesi Endülüsler zamanında gerçek hususi eserler ortaya konmuştur.

Osmanlı ilk dönemde kıraat ve tecvid ilmi için Mısır'a veya Şam'a gidilirken ve İbn Cezerî öncesi henüz ilerleme kaydetmeyen kıraat ilmi İbn Cezerî ile temellerini oturtmuştur. Ali el Mansuri ile kıraat ilmi zirve yapmıştır. Kendi zamanında tecvid alanında hazırlanmış birçok gerek telif, gerek şerh, gerek tercüme türünden eser araştırmacıların hizmetine sunulurken, kimi de kayıt altında tutulmaktadır. Eserlere baktığımızda birçoğu Arapça eserdir.

Eskicizade sadece tecvid ile alakalı değil bir medrese hocası olarak talebelerine okutması gereken mantık ve Arapça ilmi ile alakalı eserleri de tercüme etmiş ve ilim dünyasına kazandırmıştır. Yaptığı tercüme ile Birgivi'ye ait olan eseri zenginleştirmiş, kendisine başvurulmuş bir eser haline getirmiştir. Birgivi, eseri risale şeklinde tecvidin kolayca öğrenilmesi adına 7 sayfa olarak hazırlamıştır. Daha sonra muhtevası bakımından dikkat çeken bu eser birçok kez şerh edilmiştir. Tercüme ve şerh ile eser daha zengin bir hale gelmiştir. Eserde Şatibi'den, İbn Cezerî'den, Ali el-Kârî'den, İmam Ca'beri'den, notlar, kıraat imamlarına göre bazı konularda mertebelendirme, haşiyelerde örneklendirmeler bulunmaktadır. Tilavette oluşabilecek hataları önlemek için açılan tenbihat bölümü okuyucunun dikkatini çekmektedir. Haşiyelerde Cühdü'l-Mukil'den alıntılar vardır. Eserde İbn Cezerî, Ali el-Kârî, Şatibi, izleri görülmektedir. Bu özelliğiyle daha derin bir geçmişe götürerek eseri kaynak eser haline getirmektedir.

Öncelikle eserin başlangıcında eserin Birgivi'ye ait olduğunu belirtir. Ardından eserin ilk girişi tecvidin tanımıyla başlar. Tecvid tanımından sonra harflerin sıfatları Bab-ı Sıfatı

Zatiyye devam eder. Bu bölümde harflerin mahrecleri ele alınır. Mahrec bilgisinden sonra harfleri sıfat-ı lâzımleri eserin konusudur.

Bab-1 sıfat-1 arıza ile kelimelerin tecvidi konusuna değinir. Hafs kıraati ile ilgili hususları ön plana çıkarır. Hafs kıraatinden örneklemeler yapar. Hafs kıraati ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bazı yerlerde sahih kıraat imamlarının görüşlerine de yer vermektedir.

Sıfat-1 arıza bölümünden sonra Hatime fi Keyfiyyeti't-Tilave bölümü gelmektedir. Bu bölüme Kur'an- Kerim'i okuma ile alakalı önce tahkik, tertil, tedvir usulü okuyuştan bahsederek başlar. Yedi kıraat imamının görüşlerini nakleder.

Osmanlıda kıraat ilmi daru-l kurralarda, medreselerde, camilerde, tekkelerde, evlerde okutulmuştur. Buralarda okutulan kıraat kitapları seviyelere göre, hocalarına göre farklıdır.

Edirneli Eskicizade'nin kendi el yazması ile hazırlanmış eseri de birçok medresede yakın zamana kadar okutulmuştur. Bu kitabı bugün elimize aldığımız modern tecvidlerin birçoğunda kaynak olarak görmekteyiz. Eserin gerçek sahibi Birgivi'nin hazırladığı eser Eskicizade'nin tercümesinden daha az kaynak kullanılmıştır. Hacmi küçük fakat adından (saklı inci) da anlaşılacağı gibi eşsiz saklı bir inci gibi, alanında önemli bir yere sahiptir.

Medreselerde okutulan ders kitaplarının içinde Karabaş Tecvidi gibi tercih edilen kitaplarının içinde yer alır. İçeriğinin aslı olan Arapça haşiyelerle, şerh ve başka risalelerle zengin olması açısından bugün bize kaynaklık eden eserler arasındadır. Bu kitap kıraate merakı olan her ilim talebesinin okuması, bu ilmi veren öğreticinin yanından ayırmaması gereken bir eserdir.

BİBLİYOGRAFYA

Akgündüz Ahmet, Öztürk Sait, Yaşar Baş,”Darende Tarihi”, es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı, Malatya, 2002

Akpınar Cemil, DİA, IX, İstanbul,1999

Altıkulaç, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1999 20. cild

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, TDV Yayınları, Ankara 1994.

Ateşyürek, Remzi, “Kuran Tilavetinde Yaygın Hatalar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31

Atsız, Nihal, *Birgili Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1967.

Aynî, Mehmet Ali, (1945) “Türk Ahlakçıları” Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993

Ayteki Arif, “Baberti” DİA, IV

Baktır Mustafa, “İbn Melek”, Diyanet İslam Ansiklopedisi

Birgivi, ed-Dürrü’l-Yetûm fi-t-Tecvîd, thk. Muhammed Abdülkadir Halef, Âfâku’s-Sekâfe ve’t-Türâs, Yıl: 9, Sayı: 34, Dubai Rebûlâhir1422/Temmuz 2001, s. 185-213.

et-Tarîkatü’l-Muhammediyye ve’s-Sirâtü’l-Ahmediyye, Elhâc Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1309

Risale fi Beyani Rusûmi’l-Mesafîhi’l-Osmaniyyeti’s-Sitte, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, no: 299

Risâle fi Usuli’l-Hadîs, (Dâvûd-i Karsî’nin Şerhu Usûli’l-Hadîs li’l-Birgivi adlı eseriyle birlikte) Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1275 s.4.

el-Makâmât, Süleymaniye, *Kasidecizade Süleyman Efendi Bölüm no:111*

Risale fi Sücûdi's-Sehv, Süleymaniye Kütüphanesi, M.Arif-M.Murad Bölüm no:174

Şerh-u Şurûti's-Salât, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölüm no: 1031

Nûru'l-Ahya ve Tuhfetu'l-Emvât, Beyazıd Kütüphanesi, Ali Emîrî, Arabî, Bölüm no:786

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul 1975.

Buhari, Camiü's-Sahih, Fedailü'l-Kur'an, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987

Cunbur, Müjgan-Kaya, Dursun, *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu* Arap Harfli Türkçe Eserler, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Yayınları, Ankara 1990.

Çetin, Abdurrahman, "Tecvîd", *DİA*, XL, 253-254.

Kuran Okuma Esasları, Bursa 2009; Çollak, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Asım Kiraati*, İstanbul 1989.

Çimen, Abdullah Emin, "Osmanlı Dönemi Tecvid Çalışmaları",

[https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20TECViD%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20\(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0MEN\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20TECViD%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0MEN).pdf) (Erişim Tarihi: 19.03.2019)

Ed-Dânî, Ebu Amr Osman b. Sâid, (444/1053), et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd, nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed, Bağdat, 1988

Ebu Davud, Sünen, Şamil Yayınları, İstanbul

Erdem Hüsameddin, Ahlâk Felsefesi, Konya, 2002

Hamza Hüdâyî, (Hamza miskîn), (936/1530) Tecvid-i Edâiyye, İzmir, 1301

Heyet, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Güven Yayınevi, İstanbul 1965.

Heyet, el-Fihrisü's-Şâmil li't-turasi'l-Arabi el-İslâmî, Müessesetü Ali'l-Beyt, Amman, 1989

İbn Sahnûn, Muhammed b. Sahnûn, *Kitâbu'l-Ecvibe*, thk: Hâmid İlvînî, Dâru Sahnûn, Tunus 2000.

İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî (v. 833/1429), *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, nşr. İbrahim Atve, Mısır 1961.

Ğâyetü'n-Nihâye, Ed. Gotthelf Bergstraesser, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006

Manzumetü'l Mukaddime alâ Karii'l Kur'an-i en Ya'leme, Darü'l-Minhac, Cidde, 2008

İbn Mace, Ebû Abdullah b. Yezîd (273/887) es-Sünen, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1994

İbrahim Hakkı Aydın, İslam Hukuku ve Molla Fenari, İstanbul, 1991

İpek, Ali-Alioğlu, Güler, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvid ve Usûl-i Fıkıh Eserler Kataloğu, Erzurum, 1987

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, (923/1517), *Letâifü'l-İşarât fi Funûni'l Kırâât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bölüm no:50

Kâtip Çelebi, Mustafâ b. 'Abdullâh el-Kastamonî (v. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*(nşr. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Maarif Matbaası, yy. 1941.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife (ö. 1067/1656), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Şerafeddin Yaltkaya-Rifat Bilge, İstanbul 1971.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2015.

Kurt, Yaşar, "Kuran Tilavetine Meharic-i Huruf,

[https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MEHAR%C4%B0C-%C4%B0%20HURUF%20\(Prof.%20Dr.%20Ya%C5%9Far%20KURT\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR%E2%80%99AN%20T%C4%B0LAVET%C4%B0NDE%20MEHAR%C4%B0C-%C4%B0%20HURUF%20(Prof.%20Dr.%20Ya%C5%9Far%20KURT).pdf) (Erişim tarihi: 13.07.2019)

Lekesiz, M. Hulusi, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Basılmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

Mağnisi, Ahmed b. Muhammed Mağnisâvî, (1000/1591) *Terceme-i Cezerî*, İzmir, 1301

Martı, Huriye, *Birgivî Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, Ankara 2011.

Metin Kunt, Sinan Akşin, Suraiya Faruqi, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, “Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908” İstanbul, Cem Yayınevi, 2005

Muhammed Mekkî, Nasr el-Cureysî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, Daru’l-Kütübi İlmiyye, Beyrut, 2012

Ocak, A. Yaşar, “Dinî Tasfiyecilik Hareketleri: Birgivi ve Kadızadeliler”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, 1-2, Editör: E. İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1998, 2/154

Öğüt, M. Cemal, *Müslüman Kadınların Hususi Hallerine Dair Dini Bilgiler-Kadın İlmihali*, Bahar Yayınları, İstanbul 1968.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940.

Saçaklızade, Muhammed b. Ebî Bekr el Mer’âşî (1145/1732), *Cühdü’l-Mukil*, nşr. Salim Kaddûri el-hamed, Ammân, 1422/2001

Salah Sâlih Seyf, *el-Akdu’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, tsh. Muhammed Said Fakîr el-Afganî, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Umman, 1987/1408

Süyûtî, Ebu’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *el-Câmi ‘u’s-sağîr*, trc. Hasan Yıldız-Hüseyin Yıldız-Zekeriya Yıldız, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2013.

Tirmizi, Sünen, Konya Kitapçılık, Konya, 2008.

TDV, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*, Ankara, 2010

Yüksel, Emrullah, “Birgivi”, *DİA*, VI, 191-194.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Öz Geçmiş

Muhammed Baki AKDENİZ, 1984 yılında Konya’da doğdu. İlkokul eğitiminin ardından gittiği Ulurmak Nuraniye Kuran Kursu’nda hıfzını tamamladı. 2003 yılında Konya İmam Hatip Lisesini bitirdi. 2004 yılında imam hatip olarak Diyanet İşleri Başkanlığında göreve başladı. 2011 yılında hafız Hasan Hüseyin Varol’dan Kuran-ı Kerim Asım Kıraati Hafs Rivayeti tilavet icazeti aldı. Aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde tashih-i huruf kursunu başarı ile tamamladı. 2014 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu.

Halen Konya Karatay Yeni Şekerciler Camii’nde imam hatip olarak görev yapmakta ve resmi görevli olarak formatör öğretici olarak Kuran-ı Kerim, ezan ve tashih-i huruf kurslarında dersler vermektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.